

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

БУЛГАКОВА ОЛЕНА ЮРІЇВНА

УДК: 316.6+37.011.3(043.3)

**ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ СТУДЕНТІВ ДО СОЦІАЛЬНОЇ
ВЗАЄМОДІЇ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Одеса – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант: доктор психологічних наук, професор, дійсний член НАПН України
Чебикін Олексій Якович,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», ректор.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор, дійсний член НАПН України
Чепелева Наталія Василівна,
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, заступник директора з науково-дослідної роботи;

доктор психологічних наук, професор
Томчук Михайло Іванович,
Комунальний вищий навчальний заклад «Вінницька академія неперервної освіти», професор кафедри психології;

доктор психологічних наук, професор
Шевченко Наталія Федорівна,
Державний вищий навчальний заклад «Запорізький національний університет», завідувач кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності.

Захист відбудеться «25» травня 2019 р. о 9.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.03 у Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К.Д. Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий «23» квітня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Г. Бабчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується стрімкою динамікою, процесами глобалізації, інтеграції та демократизації, що, з одного боку, стимулює усвідомлення негативних наслідків суперництва, деструктивної конкуренції, протистояння, конфліктів, нездатності деяких людей до співробітництва, а з іншого, – викликає прагнення до взаєморозуміння, конструктивного діалогу, партнерства в процесі взаємодії тощо. Тому важливим завданням сучасної системи освіти є формування у майбутніх фахівців професійних та особистісних компетенцій, а насамперед – формування психологічної готовності до ефективної взаємодії з іншими людьми. Ця готовність повинна стати основою для розвитку здатності молоді як до прийняття самостійних рішень і соціальної відповідальності, так і до проявів толерантності, емпатії, комунікабельності й конструктивного співробітництва. Саме в цьому полягає соціальна значущість дослідження.

Вивчення цієї проблеми зумовлене також її суто науковою важливістю: потрібно систематизувати й узагальнити існуючі в психології підходи й концепції психологічної готовності, а також концептуалізувати феномен «психологічна готовність до соціальної взаємодії». Ця потреба передбачає розробку теоретичної моделі та її емпіричну верифікацію. Психологічна готовність студентської молоді до різних видів діяльності, зокрема й соціальної взаємодії, практично не досліджується як окрема суб'єктна компетенція фахівця, і це не дозволяє системно підійти до процесу її вивчення з позиції цілісного бачення.

Актуальність досліджуваної проблеми підтверджена також вимогами практики, для якої необхідне ефективне формування психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії, як в умовах надбання вищої освіти, так і в подальшому їхньому професійному становленні. Фундаментальні засади такої готовності формуються завдяки створенню спеціальних умов у навчально-професійній підготовці фахівців у вищій школі, шляхом організації такого простору, в якому ідея співробітництва закладена в кожному осередку діяльності закладу вищої освіти. Розробка ефективної системи сприятиме також ґрунтовнішому пізнанню особистості студентів в умовах спільної праці з огляду на її усталені регулятиви, які визначають стратегічну спрямованість життєдіяльності та її окремих етапів, допоможе формувати повніше уявлення про детермінацію дій і вчинків особистості в контексті її соціумного буття. Тому сучасна підготовка майбутніх фахівців в умовах вищого навчального закладу потребує зміщення акцентів у царину формування у студентів відповідних професійно-діяльнісних і професійно-особистісних компетентностей, зокрема й суб'єктної за своєю природою психологічної

готовності до інтерактивних взаємин у контексті професійної праці та соціальної взаємодії загалом.

Узагальнення досліджень засвідчує, що переважна більшість авторів концентрують свою увагу як на уточненні змісту психологічної готовності в цілому (Ф. Н. Гोनоболін, К. М. Дурай-Новакова, М. І. Дяченко, Л. М. Захарова, Л. О. Кандибович, В. О. Крутецький, Н. В. Кузьміна, В. М. Куніцина, В. В. Рибалка, В. О. Сластьонін, Н. Г. Храмова, С. К. Шандрук та ін.), так і в окремих видах діяльності – у спортивній (А. Ц. Пуні, О. А. Черепехіна, О. Я. Чебикін), педагогічній (П. П. Горностай, М. В. Левченко, В. О. Сластьонін), економічній (О. П. Вяткін); психологічній готовності до діяльності (П. П. Горностай, Г. В. Іванова, Е. П. Корабліна, В. В. Плохих, М. І. Томчук та ін.), а також до професійної діяльності (О. В. Бикова, С. М. Кучеренко, Л. О. Матохнюк, Ю. М. Тихомірова та ін.). У згаданих дослідженнях вказується на залежність готовності як стану (І. А. Кучерявенко, І. В. Ракова, В. В. Рибалка, С. К. Шандрук) та загальної характеристики особистості (В. О. Сластьонін) від змісту суб'єкта праці (С. Д. Максименко), в якому відображається складна змінювана структура взаємопов'язаних внутрішньо-особистісних складових (В. М. Куніцина), згідно з орієнтацією на вимоги конкретної професійної діяльності (Р. Д. Санжаєва).

Психологічна готовність до соціальної взаємодії, як інтегративне системно-суб'єктне утворення, хоч і не ставала предметом спеціального дослідження, проте опосередковано вивчалися окремі її компоненти в контексті соціально-психологічних і професійно-педагогічних наукових розвідок соціальної взаємодії суб'єктів. Базові засади вивчення процесу, структури та чинників соціальної взаємодії закладено в роботах Г. М. Андрєєвої, К. О. Абульханової-Славської, Р. Бейлза, О. О. Бодальова, М. Вебера, А. Б. Коваленко, Я. Л. Коломенського, М. Н. Корнева, Д. Дж. Майерса, Дж. Міда, В. М. Мясіщева, Т. Парсонса, Л. Б. Орбан-Лембрик, А. В. Петровського, Дж. Рітцера, В. А. Роменця, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, Дж. Хоманса, Я. Щепанського та інших. Основою вивчення психологічної готовності суб'єкта до соціальної взаємодії послужили ідеї системно-суб'єктного психологічного підходу, презентовані в науковому та емпіричному доробку К. О. Абульханової-Славської, Б. Г. Ананьєва, А. В. Брушлінського, А. Л. Журавльова, Б. Ф. Ломова, С. Л. Рубінштейна, О. П. Саннікової, О. О. Сергієнкової, О. Я. Чебикіна та інших.

Особливої актуальності набуває вивчення проблеми психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії в контексті реалізації компетентнісного підходу в навчально-професійній підготовці студентів у закладах вищої освіти. Підґрунтям вивчення цієї проблеми стали результати досліджень у царині професійної культури освіти та викладача закладу вищої

освіти (С. Я. Батишев, А. О. Деркач, В. А. Кан-Калік, О. Я. Чебикін та ін.), професійної взаємодії суб'єктів діяльності (І. Ф. Ісаєв, Л. К. Велитченко, А. В. Мудрик, В. О. Сластьонін, Н. В. Чепелева та ін.), професіоналізму діяльності фахівців (Б. Г. Ананьєв, А. Л. Бусигіна, В. І. Гінецинський, Ф. Н. Гоноболін, А. О. Деркач, А. Я. Кібанов, В. А. Крутецький, Н. В. Кузьміна, Ю. Б. Максименко, А. К. Маркова, О. П. Саннікова, С. М. Симоненко, В. О. Сластьонін, Л. А. Снігур, О. Б. Трофімов, Н. Ф. Шевченко, О. І. Щербаков та ін.), а також вивчення тенденцій у розвитку різних форм організації вищої професійної освіти (С. Я. Батишев, Н. Д. Нікандров, М. С. Розов, В. А. Садовнічий, В. О. Сластьонін, Г. П. Щедровицький та ін.), особливостей первинної професіоналізації та професійного становлення фахівця (Л. П. Журавльова, З. Н. Курлянд, А. В. Массанов, В. Д. Шадріков та ін.), компетентнісного підходу до підготовки фахівця (В. Г. Афанасьєв, Г. О. Бордовський, Б. С. Гершунський, Н. Ф. Радіонова, В. О. Сластьонін, Г. С. Сухобська, О. Я. Чебикін та ін.).

Центральним моментом у пропонованому дослідженні є розгляд соціальної взаємодії в навчально-професійній підготовці сучасного закладу вищої освіти як головної емпіричної умови формування психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії загалом.

Актуальність досліджуваної проблеми, соціальна, наукова та практична значимість за відсутності системного концептуального підходу до її вирішення, зумовили вибір теми дослідження «Психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах наукової теми кафедри теорії та методики практичної психології «Теоретико-методологічні основи становлення особистості психолога у системі професійної підготовки» Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (державна реєстрація № 0109U000192). Тема дисертації затверджена Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (протокол № 5 від 25 грудня 2012 р.) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол №5 від 23 червня 2015 р.).

Мета роботи полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні та створенні цілісної концепції психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії на засадах суб'єктно-системного підходу та розробці психолого-педагогічних технологій для його формування в умовах університетської освіти.

Відповідно до поставленої мети були сформульовані **завдання**:

1. Систематизувати й узагальнити методологічні, теоретичні, емпіричні підходи до розуміння понять «готовність», «психологічна готовність», «соціальна взаємодія»; на цій основі визначити підходи до вивчення психологічної готовності до соціальної взаємодії як психологічного явища з відповідною структурою та логікою здійснення;

2. Розробити теоретичну модель психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії в контексті суб'єктно-системного підходу та концепцію її розвитку в умовах університетської освіти;

3. Емпірично дослідити специфіку психологічної готовності до соціальної взаємодії студентів закладу вищої освіти та визначити особливості її прояву;

4. Розкрити психологічні умови, чинники, детермінанти розвитку психологічної готовності до соціальної взаємодії студентів в умовах університетського навчально-виховного процесу;

5. Визначити, обґрунтувати й апробувати систему заходів, спрямованих на розвиток психологічної готовності до соціальної взаємодії студентів. З урахуванням виявлених у психологічній готовності студентів до соціальної взаємодії та її проявах змін, посталих під впливом означеної системи заходів, уточнити структурно-функціональні аспекти досліджуваного феномену та визначити напрямки оптимізації його розвитку.

Об'єкт дослідження – соціальна взаємодія учасників навчального процесу в умовах університетської освіти.

Предмет дослідження – особливості психологічної готовності студентів вищого навчального закладу до соціальної взаємодії.

Основні положення концепції. Виклад матеріалу в дисертації ґрунтується на розумінні соціальної взаємодії як складного явища, соціального за змістом та особистісного за формою, динаміка якого визначається системними взаємозалежностями в перетворенні Я-суб'єкта окремого діяча на Ми-суб'єкт при виконанні спільного завдання. Стверджується, що розвиток психологічної готовності до соціальної взаємодії відбувається в загальному контексті розвитку механізмів саморегуляції, потрібних для здійснення соціальної взаємодії, за участю механізмів усвідомлення та рефлексії.

Загальним теоретичним базисом дослідження стало уявлення про соціальну взаємодію як про складне багатоаспектне інтегративне явище, що має ознаки статусно-рольових і міжособистісних взаємин, які відбуваються на тлі відтворення діячами опанованого соціального, особистісного та діяльнісного досвіду шляхом свідомого вибору відповідних змістовних орієнтирів в інтерактивних ситуаціях.

Постулюється, що соціальна взаємодія формується на засадах правової, моральної, особистісної, професійної, компетентнісної (задачної) культури

діячів. У психологічному плані вона зображується в поняттях Я-концепції, особистісного смислу, мотиву, мети, дії, спрямованої на спільний об'єкт. Її процесуальний бік характеризується переходом діяча як монособ'єкта до діадно-суб'єктних і полісуб'єктних стосунків із властивим для них певним протиставленням статусно-рольового й особистісно-діяльнісного. Загальна сукупність згаданих «культур» у суспільстві, безпосередньому соціальному середовищі, утворює той простір, під впливом якого відбуваються безпосередні інтерактивні контакти діячів при виконанні завдань у тих чи інших ситуаціях, що і є об'єктивним виразом соціумного буття.

Припускається, що **психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії:**

1) є суб'єктним утворенням, головною ознакою якого постає реалізація особистості як потенційного діяча в соціальному оточенні, що ґрунтується на опануванні вимог соціумного буття, залежить від міри всебічності й адекватності його пізнання, містить психологічні передумови для виникнення потреби в поєднанні та здатності до неї в різних інтерактивних ситуаціях;

2) як психічне явище і як властивість особистості є комплексною, усталеною, структурною характеристикою, що забезпечує збереження стосунків, взаєморозуміння, здатність взаємодіяти з іншими людьми задля досягнення взаємовигідного результату; вона відображає провідні ознаки особистості студента, в яких відтворюються його статусно-рольові, міжособистісні взаємини, а також здобутий соціальний досвід навчально-професійної діяльності;

3) виявляється в таких ознаках, як: а) установка на конструктивну взаємодію з учасниками спільної діяльності, ціннісно-цільова спрямованість на співробітництво та взаємовигідний результат; б) когнітивні прояви – наявність знань, міркувань, роздумів, спрямованих на усвідомлення необхідності взаємодіяти з учасниками спільної діяльності; в) емоційне прийняття, бажання й прагнення конструктивно взаємодіяти з іншими людьми; г) специфічна поведінка – володіння навичками, прийомами, техніками й засобами встановлення та підтримки контактів у процесі соціальної взаємодії; відносно стійкий рівень сформованих під час навчально-професійної діяльності дій, який дозволяє в міжсуб'єктних стосунках ефективно вирішувати поточні та ситуативні завдання соціальної взаємодії; д) здатність до регуляції деструктивних психоемоційних станів своїх і партнерів по взаємодії, регуляції думок, установок, поведінки;

4) детермінується особистісними ресурсами та чинниками, які сприяють, а деякою мірою і зумовлюють взаємовигідну взаємодію з учасниками спільної діяльності (адаптивність, асертивність, товариськість, комунікативність,

загальна задоволеність, мотивація досягнення мети, готовність змінюватися та долати невдачі, емоційна зрілість, соціальний інтелект тощо);

5) є наслідком опанування патернів соціальних ролей і комунікативної поведінки в специфічних умовах навчально-професійної діяльності шляхом адаптації особистості студента до соціумних вимог ролей; виникає та розвивається завдяки процесам усвідомлення й рефлексії.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали принципи та положення: системного аналізу (Г. М. Андрєєва, В. О. Ганзен, Б. Ф. Ломов, С. Д. Максименко, А. І. Уйомов та ін.) та суб'єктно-системного підходу (А. В. , А. Л. Журавльов, О. О. Сергієнко, О. Я. Чебикін та ін.); теорії функціональної системи (П. К. Анохін); методології пізнання особистості як активного суб'єкта діяльності (К. О. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, Л. І. Анциферова, А. В. , Ж. П. Вірна, З. О. Кіреєва, Г. С. Костюк, О. М. Леонтєв, В. П. Москалець, А. В. Петровський, Л. А. Радзіховський, В. В. Рибалка, С. Л. Рубінштейн, О. П. Саннікова, В. І. Слободчиков, Г. В. Суходольський, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, В. Ф. Шадріков та ін.); інтегративного підходу (С. П. Іванова); принципи розвитку, єдності свідомості та діяльності (Б. Г. Ананьєв, Д. І. Дубровський, В. П. Зінченко, О. М. Леонтєв, С. Л. Рубінштейн, О. Г. Спіркін, А. В. Фурман, Н. В. Чепелева, Н. Ф. Шевченко, К. В. Шорохова та ін.); теорії соціальної взаємодії (Г. М. Андрєєва, О. О. Леонтєв, А. В. Петровський, А. Б. Коваленко, М. М. Слюсаревський, О. Є. Фурман), спілкування (Б. Г. Ананьєв, Г. М. Андрєєва, О. О. Бодальов, А. Б. Добрович, М. С. Каган, Л. Е. Орбан-Лембрик, Б. Д. Паригін, Б. Ф. Поршнєв, В. М. Соковнін та ін.) та психології ставлень (В. М. Мясіщев); концепції психологічної готовності суб'єкта до діяльності (А. Л. Денисова, М. Д. Левітов, В. В. Рибалка, П. А. Рудик, К. К. Платонов, В. А. Сластьонін, Ю. В. Сосновікова, А. М. Столяренко, О. В. Тімченко, М. І. Томчук та ін.) та соціальної взаємодії (Б. Г. Ананьєв, К. О. Абульханова-Славська, А. В. , М. І. Дьяченко, Л. К. Кандибович, М. О. Косолапов, В. О. Татенко, В. Ф. Шадріков та ін.); концепції емоційної регуляції діяльності (Ф. Ю. Василюк, В. К. Вілюнас, К. Ізард, Е. Л. Носенко, О. Я. Чебикін та ін.) та емоційності (А. Ю. Ольшаннікова, І. В. Пацявічюс, О. П. Саннікова та ін.); положення особистісно-зорієнтованого навчання (С. Д. Смирнов, І. С. Якиманська) та виховання (І. Д. Бех); особистісно-діяльнісного підходу (Л. К. Велитченко, Л. С. Виготський, Я. Л. Коломінський, С. Л. Рубінштейн та ін.); принципи соціально-психологічної детермінації психічних явищ (А. В. , Л. С. Виготський, О. М. Леонтєв, Е. Фромм та ін.); теоретичні положення вчинкового підходу (В. А. Роменець, П. А. М'ясоїд, А. В. Фурман та ін.); базові положення організації психологічного дослідження (А. Анастасі, Л. Ф. Бурлачук, К. М. Гуревіч, А. Д. Наследов та ін.).

Методи дослідження. У дослідженні використано систему методів і методик, спрямованих на вирішення поставленої наукової проблеми – вивчення психологічної готовності до соціальної взаємодії студентів закладу вищої освіти: а) метод узагальнення літературних джерел, підпорядкований завданню виявлення вихідної системи понять, потрібних для теоретичного обґрунтування психологічної готовності до соціальної взаємодії у студентів; б) метод аналогового моделювання, за допомогою якого відтворювалися найбільш істотні ознаки психологічної готовності до соціальної взаємодії; в) психодіагностичні методики – для з'ясування провідних ознак феномену психологічної готовності до соціальної взаємодії у студентів; г) формувальний експеримент, специфіка якого полягала в цілеспрямованому й систематичному розвитку психологічної готовності до соціальної взаємодії у студентів; д) методи математичної статистики. Достовірність висновків забезпечена поєднанням методів кількісного та якісного аналізу отриманих даних. Статистична обробка здійснювалася за допомогою комп'ютерної програми SPSS 21.0 for Windows.

Застосовано методики, які сукупно дають змогу відтворити ознаки психологічної готовності до соціальної взаємодії: а) анкети (дослідження особливостей психологічної готовності до соціальної взаємодії студентів, шкала самооцінки й експертної оцінки готовності студентів до соціальної взаємодії, «Термінальні аспекти соціальної взаємодії», «Інструментальні аспекти соціальної взаємодії»); б) опитувальники (шістнадцятифакторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла, опитувальники самоставлення (В. В. Столін, С. Р. Пантілеєв), упевненості в собі (В. Г. Ромек), вимірювання мотивації афіліації, мотивації досягнення (А. Мехрабіан), соціальної адаптивності (О. П. Саннікова, О. В. Кузнєцова), формально-динамічних показників товариськості (О. П. Саннікова), компонентів асертивності (О. П. Саннікова, О. І. Санніков, Н. М. Подоляк), «Смисложиттєві орієнтації» (Д. О. Леонтєв), міжособистісні стосунки (Т. Лірі); в) методики диференціальної діагностики схильності до бар'єрів публічних виступів (А. О. Саннікова), діагностики емоційної зрілості (О. Я. Чебікін), дослідження соціального інтелекту (Дж. Гілфорд).

У дослідженні застосовано власні опитувальники: «Культуральні чинники соціальної взаємодії» та «Ціннісно-комунікативні чинники соціальної взаємодії», а також анкета «Психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії».

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося протягом 2010-2017 рр. на базі Одеського національного політехнічного університету. На етапі моделювання концептуальної системи соціальної взаємодії в навчально-виховному процесі з метою подальшого вивчення

психологічної готовності до неї було проведене пілотажне дослідження серед студентів 1-3 курсів Південноукраїнського національного педагогічного університету. Вибірку констатувального етапу дослідження склали 1527 студентів віком 18-22 років Одеського національного політехнічного університету (інститути машинобудування, електромеханіки та енергоменеджменту, промислових технологій та менеджменту, комп'ютерних систем). Для формувального експерименту методом попарного відбору з 399 студентів відібрано 80 досліджуваних для експериментальної групи та 80 – для контрольної групи.

Наукова новизна та теоретична значущість отриманих результатів дослідження полягає в тому, що:

- уперше побудована концептуальна модель психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії як складного суб'єктного утворення, провідною ознакою якого є розвинена здатність особи входити до діяльної спільноти, підпорядковувати себе її завданню та встановлювати необхідні для цього міжособистісні стосунки; аргументовано, що до її складу належать явища рольової, особистісної та «свідомісної» готовності; підтверджено положення про значущість інтерактивних обставин університетського середовища для формування психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії, яка відбувається за ознаками процесу адаптації до статусно-рольових і міжособистісних стосунків;

- встановлено взаємозв'язок чинників психологічної готовності особистості до соціальної взаємодії на рівні: «Я-суб'єкта» (самоповага, упевненість у собі, соціальна активність тощо); «Ми-суб'єкта» (комунікативна толерантність, товариськість, афіліативність); «Соціумного суб'єкта» (соціальна адаптивність, емоційна зрілість, соціальний інтелект тощо);

- доведено, що прояви психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії зумовлюються дією факторів: «адаптивність – асертивність», «товариськість – усталеність емоційного переживання», «готовність до подолання невдач – консерватизм»;

- удосконалено технологію розвитку психологічної готовності до соціальної взаємодії шляхом створення спеціальної системи тренінгових занять, базованої на розвитку здатності учасників швидко входити у взаємодію, адаптуватися до її умов і бути, відповідно до них, лідером соціальної взаємодії.

- набули подальшого розвитку теоретичні уявлення про усвідомлення та рефлексію як засоби розвитку механізмів саморегуляції, необхідні для здійснення соціальної взаємодії.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що теоретичні й емпіричні здобутки дисертаційного дослідження готовності до

соціальної взаємодії увійшли до освітнього змісту дисциплін «Вікова та педагогічна психологія», «Психологія», «Соціальна психологія». Здобуті наукові положення про психологію соціальної взаємодії, особистість і діяльність можуть бути використані викладачами в лекціях і практичних заняттях із загальної психології за темами «Психологія свідомості», «Психологія особистості», «Психологія міжособистісних стосунків», «Психологія спілкування», «Психологічна теорія діяльності». Розроблену систему завдань для підвищення психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії викладачі закладу вищої освіти можуть використовувати при організації тренінгового навчання студентів умінням інтерактивної поведінки.

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено** в навчально-виховний процес Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (довідка № 66-04-67/38 від 14.06.2016 р.), Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (довідка № 215 від 30.05.2016), Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (довідка № 1184/02 від 21.06.16 р.), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 68 від 27.06.16 р.), Ізмаїльського державного гуманітарного університету (довідка № 1-7/121 від 25.05.2016 р.), Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (довідка № 75 від 01.06.2016), Одеського національного політехнічного університету (довідка № 1473/138-06 від 07.06.16 р.)

Надійність і достовірність результатів дослідження забезпечувалася адекватністю підбраного психодіагностичного інструментарію, застосуванням сучасного апарату математичної статистики, репрезентативністю вибірки, можливістю верифікації, поєднанням кількісного та якісного методів аналізу даних, змістовним аналізом фактів і залежностей, отриманих на достатній вибірці досліджуваних.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації, теоретичні й емпіричні результати дослідження обговорювалися на: Міжнародних науково-практичних конференціях: «Актуальні дослідження в соціальній сфері» (Одеса, 2013, 2015); «Розвиток особистості в рамках просторово-часової організації життєвого шляху» (Одеса, 2013); «Особистість у сучасному світі: проблеми розвитку та психологічної допомоги» (Одеса, 2013); «Сучасні проблеми військової і соціальної психології та соціальної роботи» (Одеса, 2013), «Сучасна наука: тенденції розвитку» (Будапешт, 2013); «Гуманітарні та суспільно-економічні науки в епоху глобалізації та універсалізації» (Будапешт, 2013); «Сучасні проблеми науки та освіти – 2014» (Будапешт, 2014); «Педагогіка 21 століття: викладання в світі постійного потоку інформації» (Будапешт, 2014); «Проблема особистості у сучасної

психології: теорія, методологія, практика» (Одеса, 2014); «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Будапешт, 2014); «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Київ, 2014); «Сучасні проблеми та тенденції викладання гуманітарних дисциплін у вищих навчальних закладах» (Одеса, 2014); «Актуальні дослідження в соціальній сфері» (Одеса, 2015); Holy Cross University, faculty of liberal arts and education International Scientific-practical conference «Actual questions and problems of development of social sciences» (Будапешт, 2016); «Досягнення природних і технічних наук – 2016» (Будапешт, 2016); на засіданнях кафедри теорії та методики практичної психології (2013–2017) та наукового семінару (Одеса, 2017) Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.

Дисертацію на здобуття наукового ступеню кандидата психологічних наук на тему «Усвідомлення небезпечної поведінки дітьми підліткового віку» за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія захищено в 2004 році в Південноукраїнському державному педагогічному університеті імені К. Д. Ушинського. Матеріали, положення та висновки кандидатської дисертації в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження висвітлено в 30 наукових працях, з яких: 2 монографії, 15 статей у наукових фахових виданнях України, 7 публікацій у періодичних наукових виданнях іноземних держав та у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз, та 6 – у матеріалах конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, шести розділів, висновків, списку використаних джерел (420 найменувань, із них 17 іноземною мовою) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 586 сторінок. Основний зміст викладено на 371 сторінках. Робота містить 18 таблиць та 25 рисунків, 6 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У першому розділі «Психологічна готовність до соціальної взаємодії як суб'єктна категорія» здійснено аналіз теоретико-методологічних основ вивчення змісту, ознак психологічної готовності, сформульовано методологічні принципи в дослідженні цього феномену, презентовано узагальнену модель аналізу змісту психологічної готовності суб'єкта до соціальної взаємодії.

Створення теоретичного концепту психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії базується на методологічних принципах детермінізму, єдності свідомості та діяльності, розвитку; детермінантами виступають контексти соціумного буття суб'єкта, діалектичні протиріччя як джерело розвитку в інтерактивних взаєминах «викладач/викладачі – студент/студенти».

В усталеному розумінні психологічна готовність – це певна сукупність «внутрішніх умов» особистості, необхідних для подолання «зовнішніх обставин» (С. Л. Рубінштейн). Ключовою в дослідженні є ідея звернення до поняття суб'єкта, суб'єктності у взаємодії, самоорганізації та саморегуляції, змістовий контекстуальний простір яких обумовлює цілісну природу готовності суб'єкта, як діяча, котрий осмислює свої зв'язки з реальним оточенням і моделює їх. Процес моделювання дійсності суб'єктом і формування в себе механізмів відповідно до її функціональних вимог розглядається як головна рушійна сила у створенні психологічної готовності суб'єкта до будь-якої сфери буття з притаманною йому мірою готовності до неї.

У структурі психологічної готовності вирізняють такі компоненти: а) психологічний (сформована спрямованість на діяльність, установка на роботу, наявність інтересу до предмету, потреба в самоосвіті в цій галузі, розвинене професійне мислення); б) науково-теоретичний (наявність відповідного обсягу суспільно-політичних, психолого-педагогічних і спеціальних знань); в) практичний (наявність сформованих на відповідному рівні професійних умінь і навичок); г) психофізіологічний (наявність відповідних передумов для опанування діяльністю, сформованість професійно значимих якостей особистості); д) фізичний (стан здоров'я та фізичного розвитку відповідно до вимог діяльності) (В. О. Сластьонін, М. І. Філіпенко).

Узагальнення структури психологічної готовності в підходах різних авторів дозволяє констатувати її полікомпонентність і різновимірність залежно від сфери діяльності й ареалу екстраполяції висновків. У зв'язку з цим структура психологічної готовності тлумачиться як складне інтегральне суб'єктне психічне утворення, в якому особливим чином взаємопоєднуються сутнісні компоненти для діяльності: а) військової – мотиваційний, когнітивний, операційно-процесуальний, емоційно-вольовий (М. І. Томчук); б) спортивної та екстремальної – мотиваційний, орієнтаційний, операційний, вольовий, оцінний (М. І. Дьяченко, Л. О. Кандибович); в) мотиваційний, пізнавальний, емоційний, вольовий (Н. В. Кузьміна); г) педагогічної – мотиваційний, креативний, операційний (В. О. Сластьонін); д) інноваційної діяльності в соціальній сфері – мотиваційний, когнітивний, операційний, емоційно-вольовий, комунікативний (О. О. Андрєєва); е) управлінської в несприятливих ситуаціях – мотиваційно-вольовий, операційно-розумовий, суб'єктно-образний (О. В. Лівенцева); є) у системі органів внутрішніх справ – мотиваційний, пізнавальний, емоційний, вольовий, психомоторний (О. М. Столяренко). Показано, що психологічна готовність до діяльності виступає як єдність внутрішнього настрою на відповідну діяльність і необхідних для неї якостей, сплавом функціональних, операційних і особистісних компонентів (Є. О. Клімов, В. Д. Шадріков).

Розвиток готовності до праці відбувається через створення необхідних суб'єктивних умов або якостей особистості, які дають їй можливість свідомо та сумлінно працювати (Г. О. Ковальов). Формування компонентів психологічної

готовності залежить від сформованого глибокого смислового ставлення до діяльності (Н. В. Сізікова), в якому і проявляється власне суб'єктне ставлення до неї.

Існують такі підходи до вивчення психологічної готовності: а) особистісний – стійка характеристика особистості, сформована при підготовці до певного виду діяльності (І. О. Зімня, В. І. Лебедєв, М. Д. Левітов, С. А. Мул, В. В. Рибалка, П. А. Рудик, Р. Т. Сімко, М. І. Томчук, С. К. Шандрук та ін.); б) функціональний – психофізіологічний стан, який забезпечує високий рівень досягнень (М. Д. Левітов, А. Ц. Пуні та ін.); в) особистісно-діяльнісний – ставлення до себе як діяча в інтерактивних подіях суб'єкт-суб'єктних і суб'єкт-об'єктних відношень соціумного буття (Б. Г. Ананьєв, Л. К. Велитченко, Л. С. Виготський, С. Д. Омельченко, Н. Л. Коломінський, О. М. Леонтєв, С. Л. Рубінштейн, Н. М. Тарасевич та ін.); г) інтегративний – інтегральне суб'єктне утворення особистості та функціональний стан (Л. П. Бутузова, Н. У. Заїченко, О. Я. Чебикін); д) «ставленнєвий» – явище, похідне від системи ставлень і самоставлень суб'єкта (В. М. Мясичев, М. В. Примуш); е) компетентнісний – інтегральна компетенція у формальній (професійно-діловій) і неформальній (інтимно-особистісній) сферах соціальної взаємодії (Ю. М. Ємельянов, І. О. Зімня, О. М. Корніяка, Н. В. Кузьміна, А. К. Маркова, Л. А. Петровська); є) системно-суб'єктний – суб'єктна природа психологічної готовності виявляє себе в різних ситуаціях соціальної взаємодії при провідній ролі однієї з її складових (К. О. Абульханова-Славська, Г. М. Андрєєва, А. В. Брушлинський, В. О. Ганзен, А. Л. Журавльов, Б. Ф. Ломов, С. Д. Максименко, С. Л. Рубінштейн, О. О. Сергієнко, В. О. Шатенко, А. І. Уйомов, О. Я. Чебикін та ін.).

Розглядаючи суб'єкт як такий, що виявляє себе в активності особистості в діяльності, визначаємо ознаку суб'єктності як провідну в складі психологічної готовності; за її наявності учасник соціальної взаємодії стає її суб'єктом із відповідними суб'єктними характеристиками за умов постійного порівняння себе як «Я-суб'єкта» з вимогами реального або уявного «Ми-суб'єкта». Міра наближення до цих вимог є мірою сформованості психологічної готовності до соціальної взаємодії. Отже, психологічна готовність до соціальної взаємодії ґрунтується на опануванні вимог соціумного буття, залежного від міри всебічності й адекватності його пізнання та усвідомлення, і відтворюється в понятті «соціалізація» з притаманними їй процесами «набуття та відтворення».

Головним механізмом розвитку психологічної готовності до соціальної взаємодії є розв'язання протиріччя між індивідуальним і суспільним у процесах соціалізації: засвоєння культурних норм і освоєння соціальних ролей, набуття навичок, необхідних для повноцінного життя в суспільстві, оволодіння навичками практичної індивідуальної та групової роботи. Психологічна готовність до соціальної взаємодії опосередковується готовністю особистості

до виконання певного набору соціальних ролей, відповідно до потреб соціальної групи та соціального оточення в цілому.

Психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії схарактеризована в дослідженні як така, що містить передумови для виникнення потреби в поєднанні та здатності до неї в інтерактивних ситуаціях соціумного буття. До них належать психічні явища, розташовані навколо конструктивів: а) «Я-суб'єкт» (ставлення до себе, упевненість у собі, самооцінка, мотивація досягнення, локус контролю); б) «Ми-суб'єкт» (товариськість, здатність до співробітництва, афіліативність, емпатійність, толерантність); в) «Соціумний суб'єкт» (адаптивність, асертивність і подолання психологічних бар'єрів, соціальний та емоційний інтелект).

З урахуванням різнорівневості, інтегративності та суб'єктності процесу соціальної взаємодії, а, отже, і становлення психологічної готовності до неї, створено її системну модель (рис. 1), яку покладену в основу її дослідження у студентів вищого закладу освіти.

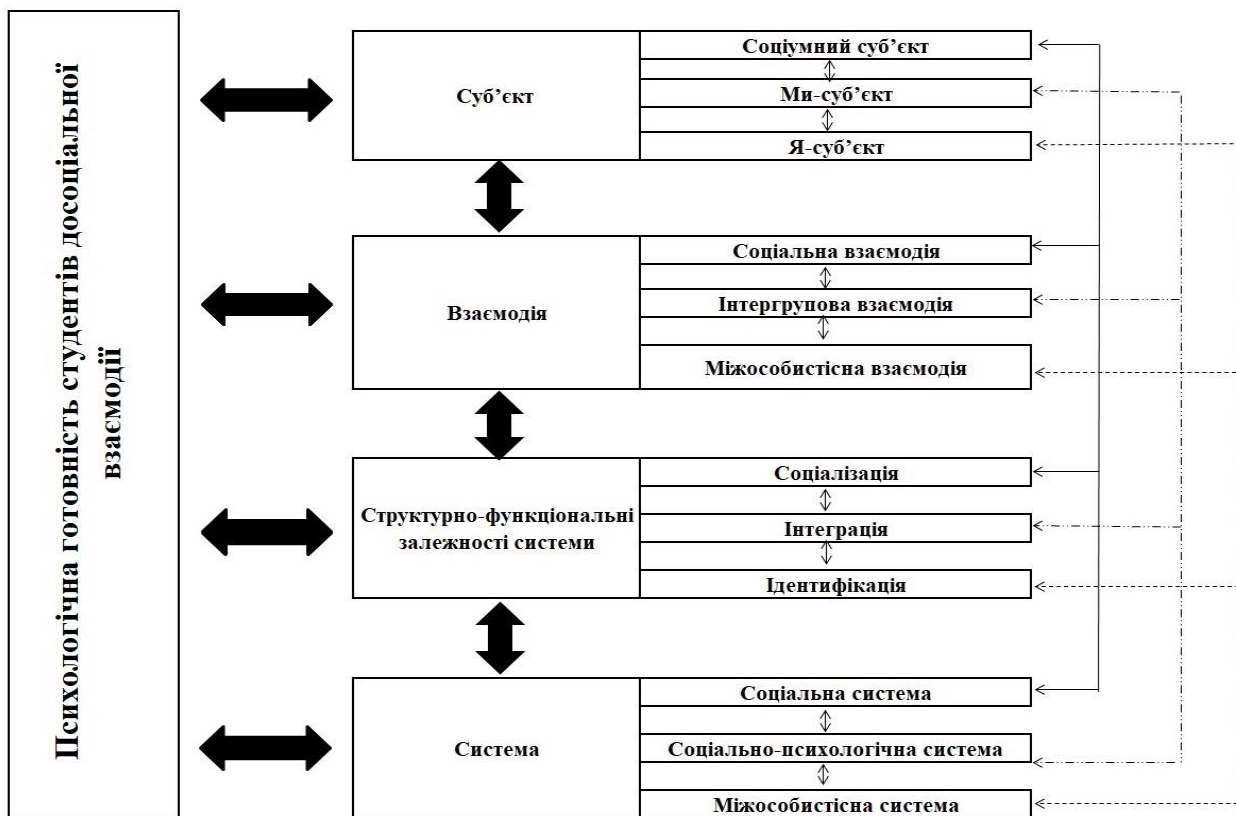

Рис. 1. Системна модель психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії

За цією моделлю психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії є опосередкованим наслідком взаємодії в освітній системі (державні

органи управління освітою, заклади освіти, державний стандарт освіти, зміст і технологія освіти) і постає в підсумку соціальної взаємодії в педагогічній системі закладу вищої освіти, який визначається закономірностями соціалізації та активного їх відтворення в процесі самовизначення. Психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії – це також продукт соціально-психологічних взаємозв'язків у великих і малих групах у межах навчального закладу й поза ним і результат міжособистісної взаємодії, що проявляється в окремих функціональних відношеннях через процеси соціалізації, інтеграції та ідентифікації (взаємозв'язки, установки, очікування, стереотипи, диспозиції в системі «викладач/викладачі – студенти/студенти»). Під час соціальної взаємодії відбувається ототожнення себе з іншим (наслідування), продовження себе в іншому (персоналізація), перехід на позицію іншого (освоєння особистісних смислів іншого).

Основною складовою наведеної моделі є поняття системи (соціальна, соціально-психологічна, міжособистісна) з системними механізмами (соціалізація, інтеграція, ідентифікація). Це також взаємодія (соціальна, колективна, міжособистісна), системною одиницею якої є «суб'єкт – суб'єкт», де суб'єкт, який діє, виступає за відповідних обставин як: а) «Я-суб'єкт» (міжособистісна взаємодія); б) «Ми-суб'єкт» (колективна взаємодія); в) «Соціумний суб'єкт» (соціальна взаємодія). Психологічна готовність до соціальної взаємодії є системним наслідком механізмів ідентифікації, інтеграції та соціалізації, котрі виявляють себе в міжособистісній, колективній взаємодії в обставинах життєдіяльності як основи індивідуального суб'єктного досвіду. Відтак, психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії є похідною від їхнього системного досвіду участі в інтерактивних обставинах навчально-професійної діяльності.

У другому розділі «Діяльність закладу вищої освіти як формувальний контекст психологічної готовності до соціальної взаємодії» проаналізовано ключові умови формування психологічної готовності студента до соціальної взаємодії в процесі первинної професіоналізації в закладі вищої освіти. Охарактеризовано взаємостосунки суб'єктів навчально-професійного процесу в різних контекстах системи «викладач/викладачі – студент/студенти», деталізовано роль викладача закладу вищої освіти у формуванні психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії.

Базовим у формуванні готовності студентів до соціальної взаємодії є соціумне (освітнє) середовище як провідна детермінанта досвіду (А. О. Деркач, В. О. Козирєв, Т. В. Менг, І. Д. Фрумін та ін.). Формування психологічної готовності студента до соціальної взаємодії відбувається під впливом явищ, схарактеризованих у соціології як: а) соціальні дії (М. Вебер); б) психічні переживання, зовнішні акти (П. Сорокін); в) виконання ролей, які інтерналізуються (Т. Парсонс); г) урівноваження винагород і витрат

(Дж. Хоманс); д) еквіваленти давання та повернення (П. Блау); е) обмін діями (Дж. Мід); є) намагання отримати реакцію у відповідь з боку партнера (Я. Щепанський); ж) управління враженнями (Е. Гофман); з) обмін поведінковими реакціями (Дж. Тібо та Г. Келлі); і) офіційні події, формальні контакти, навчання, керівництво, конфлікти, переговори, групові дискусії (М. Аргайл) тощо. У сучасному трактуванні соціальної взаємодії наголошується на таких її ознаках, як: а) взаємообумовленість соціальних дій; б) циклічна залежність між діями; в) наявність щонайменше двох суб'єктів; г) процес взаємодії; д) умови та чинники реалізації процесу; е) соціальні статуси й ролі (С. Фролов).

З огляду на такі ознаки, як: а) систематичні, регулярні, взаємоспрямовані дії партнерів (Є. П. Ільїн); б) взаємодопомога при досягненні індивідуальних і спільних цілей (І. В. Макарова); в) координація дій, поглядів учасників групи, обмін думками, наказами, поясненнями (М. В. Чумаков); г) ділове спілкування в ситуаціях спільної роботи (Г. Т. Сайдашева, Т. В. Сучкова); д) взаємообумовленість і взаємозалежність соціальних дій і поведінки суб'єктів спільної діяльності (Н. В. Ковчина), соціумне середовище закладу вищої освіти постає системою: а) соціальних дій; б) соціальних зв'язків викладачів і студентів; г) взаємодій у системі «викладач/викладачі – студент/студенти» та «студент – студенти»; д) умов, за яких відбуваються інтерактивні взаємини суб'єктів освітнього процесу у вищій школі. Усвідомлення наведених ознак студентами визначає індивідуальну своєрідність їхньої психологічної готовності до соціальної взаємодії.

Соціумне середовище, як безпосереднє оточення студента й основна детермінанта досвіду, «постачає матеріал» для створення ним власної моделі соціальної взаємодії в умовах закладу вищої освіти. Процес моделювання супроводжується формуванням у себе відповідних механізмів, необхідних для того, щоби відповідати функціональним вимогам соціальної взаємодії. Оскільки взаємодія передбачає наявність ознаки взаємності, необхідної для поєднання індивідуальних зусиль у спільній дії, то психологічна готовність студентів містить їхні узагальнення щодо міри знаходження спільних рішень, способів їх виконання, взаємної репрезентації діячів, які впливають на формування соціальних установок і стратегій взаємодії.

Діяльнісне осереддя вишу (А. О. Деркач) у практиці роботи університетів зазвичай є імпліцитною даністю аудиторної та позааудиторної роботи студентів згідно з загальними традиціями вищої освіти. Розгляд проблематики психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії крізь площину впливу соціального мікросередовища – корпоративної культури вишу (М. В. Іонцева), міжособистісних стосунків (А. Ф. Федяєва) та явищ саморегуляції (В. М. Кузьміна), адаптації (Н. Є. Герасімова, Л. В. Литвінова),

самовизначення (О. А. Кожурова) вказує на значущість у її формуванні цілеспрямованих наголосів на співробітництві та кооперативній діяльності як ціннісних орієнтацій, що формують типову лінію поведінки особи.

Загалом, психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії є наслідком процесів підготовки з ознаками ділового спілкування (І. Л. Красоткіна, Н. В. Мельченкова, В. В. Монжиєвська, М. В. Колтунова), соціального партнерства (Т. Г. Дзірко, О. О. Елісеєва), соціального виховання (З. А. Аксютіна), соціального проектування (М. С. Войцеховський) тощо.

Взаємодія в системі «викладач – студент» складається зі: а) стилю соціальної поведінки; б) інституціональних обмежень; в) усталених стилів поведінки викладачів; г) наслідків поведінки викладачів (А. О. Пучков). Визначальними для неї виступають діалогова співпраця викладача та студентів, рефлексивність діяльності, здійснення взаємної оцінки результатів діяльності (В. О. Іллічова). Стосунки викладачів і студентів визначаються статусно-рольовими обставинами та їхніми особистісними взаєминами (І. Б. Котова, Є. М. Шиянов).

У «викладацькій» проблематиці вирізняються такі елементи: а) загальна культура (професіоналізм, знання своєї справи, здатність до ідентифікації та рефлексії, соціальної комунікації, творчої самореалізації, глибина та конструктивність самовираження, самопізнання й самовдосконалення); б) психологічна культура (професійне соціальне спілкування, взаємодія, високий рівень професійної та моральної мотивації, толерантність, емоційна стійкість, лабільність, регуляторна гнучкість, соціальна активність, розвинена система саморегуляції) (Р. Т. Кокоєва); в) надання педагогічної допомоги й підтримки студентам з метою підвищення продуктивності як їхньої діяльності, так і самопізнання та саморегуляції (Р. С. Дімухаметов); г) моделі викладача вищої школи: консультант, модератор, т'ютор, тренер (В. О. Козирєв); д) стилі педагогічного спілкування (В. А. Кан-Калік); е) імідж викладача вишу (О. І. Попова); є) особистісна самореалізація викладача (О. В. Кулешова); ж) дихотомія науково-дослідницького та викладацького аспектів (М. О. Ларіонова); з) розуміння ситуації педагогічної взаємодії (О. М. Ракитська) тощо.

З огляду на ці узагальнення досліджень функціонування вищого навчального закладу, формування та розвиток психологічної готовності до соціальної взаємодії постає як вельми різноаспектне явище з ознаками педагогічної взаємодії, педагогічного спілкування, діалогічної, дидактичної, конструктивної, «інтерактивної» взаємодії.

Третій розділ «Концептуально-прагматична основа психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії» присвячений аналізу традиційних підходів до дослідження соціальної взаємодії в

загальнотеоретичному аспекті. Тут розглянуто низку теоретичних поглядів на феномен психологічної готовності студентів у контексті соціальної взаємодії, запропоновано інтеграцію соціологічного, психологічного та соціально-психологічного підходів при дослідженні процесу соціальної взаємодії, проаналізовано стратегічні й тактичні передумови психологічної готовності до соціальної взаємодії, розглянуто теоретичну модель соціальної взаємодії як основи психологічної готовності студентів до неї.

Провідною тезою нашого дослідження є твердження про соціальну взаємодію (М. Аргайл, Р. Бейлз, М. Вебер, Дж. Мід, Т. Парсонс, Дж. Рітцер, Дж. Хоманс, Я. Щепанський та ін.) у вищому навчальному закладі як головну детермінанту психологічної готовності студентів до неї, в якій наголошується на ознаці взаємності. Відтак, соціальна взаємодія постає як взаємодія «Я-суб'єктів» і їх перетворення на «Ми-суб'єкт» у межах завдань, регламентованих соціально-рольовими відносинами в університеті. За ознакою соціально-рольових відносин їх учасники виступають носіями соціальних ролей, які виконуються, однак, на тлі особистісних властивостей і професійних установок викладачів і студентів.

Виконання ролі (соціальна позиція, набір норм, зразок дій, спосіб поведінки) (А. Я. Анцупов, С. Б. Давлетчина, К. Девіс, Р. Лінтон, Д. Ньюстром, Д. Майерс, А. І. Шипілов та ін.) супроводжується явищами ідентифікації (ототожнення себе зі статусом іншого учасника; копіювання форм поведінки; привласнення особистісних смислів іншого учасника), що, врешті-решт, у певному сенсі змінює саму роль. За рахунок такої зміни, яка насамперед стосується особистісних якостей «Я-суб'єктів», створюється соціумна єдність і в подальшому функціонує як результативна інтерактивна діяльнісна одиниця – «Ми-суб'єкт».

Головними поняттями в концептуальному відтворенні соціальної взаємодії виступають поняття: а) ролі та її змістовних (репертуар, сценарії, репертуарні, поведінкові схеми), динамічних (розвиток, конкретизація, нормативність, трансформація, зміни), психологічних ознак (ідентифікація, наслідування, установки, цінності, особистісні смисли); б) особистості та її змістовних (соціальна адаптованість, ствердження власної значущості, поведінкові, діяльнісні патерни), динамічних (самореалізація, пошук смислу буття), психологічних ознак (Я-концепція, особистісні установки); в) свідомості та її змістовних (відтворення, створення образу власного соціумного буття, модель власної особистості та ролі), динамічних (мінливість образу власного соціумного буття, моделі власної особистості та ролі), психологічних ознак (рефлексія соціумного, індивідуального, особистісного, «рольового» буття).

У загальнотеоретичному аспекті основна проблема структури соціальної взаємодії належить до проблематики співвідношення понять «роль» та

«особистість». Вона, вибираючи для себе напрям і зміст майбутнього життєвого шляху, обирає для себе саме ті ролі, до яких відчуває найбільшу схильність. Засвоюючи ці ролі, вона залучає до свого «репертуару» саме ті якості, які вона «відрефлексувала» в своїй Я-концепції. Відтак, змістовний простір вирішення діалектичних протиріч «роль – особистість» є тим самим прагматичним простором в університетському бутті студентів, у якому відбувається розвиток їхньої психологічної готовності до соціальної взаємодії.

Психологічна основа соціальної взаємодії конкретизується посиленнями на складові спрямованості особистості (інтереси, переконання, світогляд, прагнення, наміри, установки), які визначають її життєву стратегію (К. О. Абульханова-Славська). Життєва стратегія є стратегічною спрямованістю особистості (ґрунтується на системі цінностей людини, самосприйнятті в контексті відносин із певним соціумним оточенням, суб'єктивно-оцінних, свідомо вибіркового ставлень до дійсності), що опосередковується інтерактивними взаєминами й «особистісним прочитанням» змісту інтерактивної ситуації, на підставі якого вона приймає рішення щодо того чи іншого способу поведінки, дії у відповідь.

Стратегічна спрямованість відображає індивідуальний стиль діяльності та загострення окремих рис характеру, посталих унаслідок вирішення постійних актуальних проблем. Вона містить уявлення особистості про шукані ідеальні умови, необхідні для розвитку своєї суб'єктної індивідуальності з урахуванням можливостей, відрефлексованих у власній Я-концепції, які й визначають стратегічні патерни соціумної поведінки. Психологічні складові стратегічної спрямованості в соціальній взаємодії проявляються через переживання власного «Я» в контексті ціннісних орієнтацій, відповідних їм особистісних установок, пов'язаних із самовідображенням, самооцінкою, рівнем домагань. Психологічні складові тактичного в соціальній взаємодії відтворюють міру опанування та використання культуральних аспектів активності в соціумному середовищі.

Загалом психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії є складним наслідком самостворення особистості через творення шуканих контекстів у постійних ситуаціях життєвого простору університетського буття. Вона постає, насамперед, як сукупність особистісних якостей, у яких прослідковується ідея особистісного самоздійснення відповідно до власної стратегічної спрямованості в різних обставинах соціумного буття, пов'язаної з такими явищами, як: особистісний смисл (С. Л. Рубінштейн), спрямованість особистості (Л. І. Божович, М. С. Неймарк), особистісна установка (Л. К. Велитченко), Я-концепція (У. Джеймс, Ч. Кулі, Дж. Мід, А. Маслоу, К. Роджерс), самоздійснення (Ш. Бюлер), самоактуалізація (А. Маслоу), рівень

домагань (К. Левін), мотив досягнення (Д. Мак-Клелланд, Дж. Аткинсон, Г. Хекхаузен) тощо.

Інтерактивний дискурс, у якому, власне, і відбуваються взаємодії, є об'єктивною (мовленнєвою) основою узгодження плану спільних дій. Його особливості не лише відображають загальні характеристики діячів, але й указують на часову транспективу розвитку інтерактивних моделей із відповідним переходом до стратегічних (особистісних) і тактичних (діяльнісних, задачних) моделей.

Таким чином, соціальна взаємодія, психологічною тенденцією якої виступає прагнення до самоствердження й інтеграції з оточенням за рахунок встановлення гарних взаємостосунків, і яка складається з доцільностей прагматичного («задачного») й особистісного (особистого) характеру, не лише зумовлює своєрідність дискурсивно-прагматичних відношень її учасників, але й формує відповідний соціумний досвід, який, власне, і є основою психологічної готовності до неї.

У четвертому розділі «Соціальна взаємодія у закладі вищої освіти як факт суб'єктивної реальності студентів у навчально-професійній діяльності» представлено емпіричні дані пілотажного дослідження інтерактивних відносин студентів в умовах вищого навчального закладу, отримані за допомогою розроблених нами опитувальників, які у своїй сукупності деталізують взаємозалежності навчально-професійної діяльності за ціннісно-комунікативними, просторовими, соціономічними та культуральними ознаками в значенні змістовних конкретизацій психологічної готовності до соціальної взаємодії.

Аргументовано, що основа психологічної готовності до соціальної взаємодії закладається в суб'єктивній реальності внаслідок узагальненого відображення їхнього інтерактивного соціумного досвіду за ціннісними, культуральними, просторовими та соціономічними ознаками. Ціннісні ознаки соціальної взаємодії наявні у проявах термінальних та інструментальних цінностей студентів. Процесуальна структура соціальної взаємодії, яка передбачає перехід від моносуб'єктних до діадно-суб'єктних і полісуб'єктних стосунків із властивим для неї певним протиставленням статусно-рольового й особистісно-діяльнісного, схарактеризована шляхом використання відповідних комунікативних явищ (опитувальник «Ціннісно-комунікативні чинники соціальної взаємодії»). Культуральний аспект соціальної взаємодії відтворено в питаннях щодо правової, моральної, особистісної, професійної, компетентнісної (задачної) культури студентів (опитувальник «Культуральні чинники соціальної взаємодії»).

Розробка опитувальника «Ціннісно-комунікативні чинники соціальної взаємодії» передбачала вивчення характеру представленості різнопланових підсистем моделі соціальної взаємодії студентів (рис. 2).

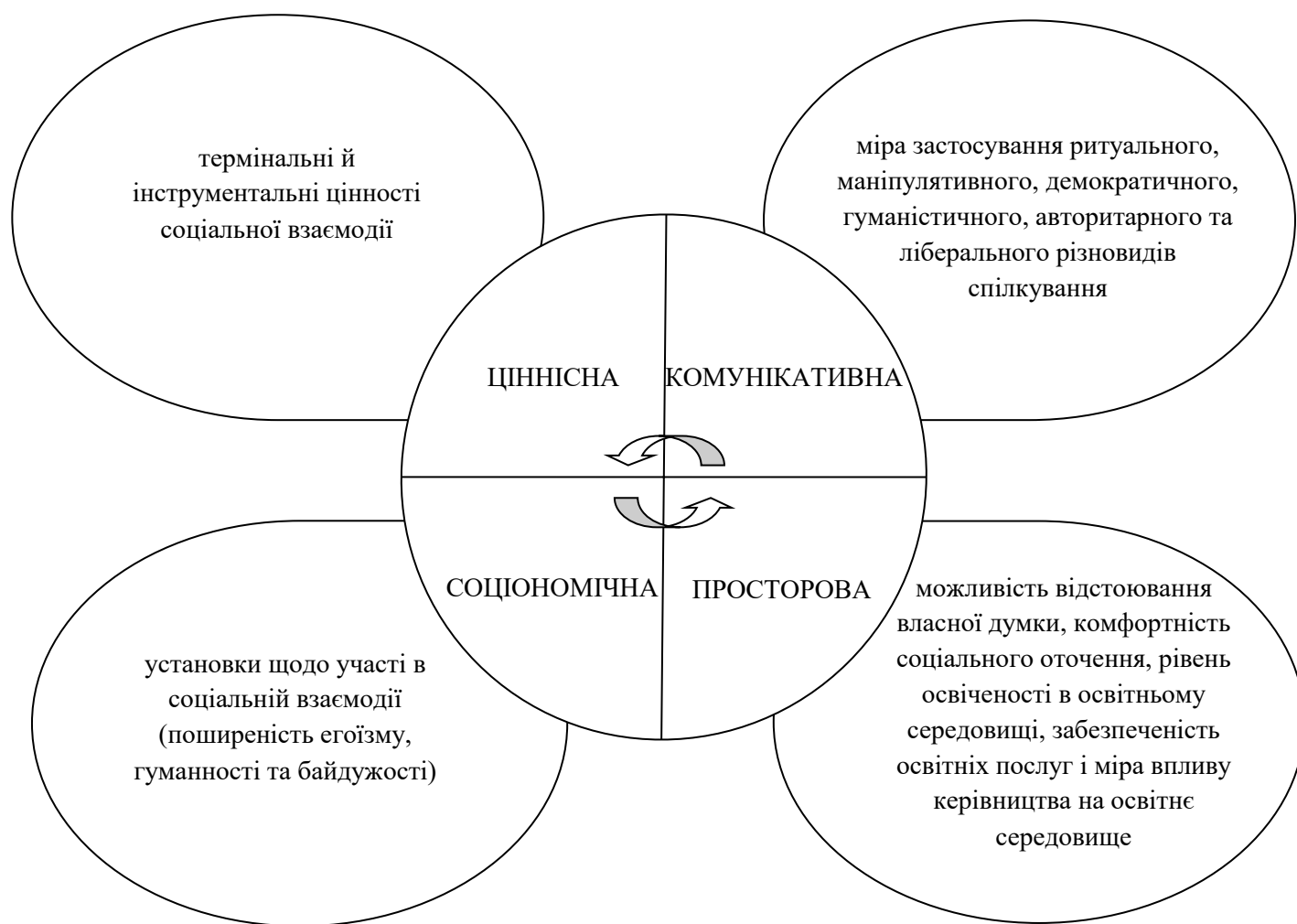

Рис. 2. Ціннісно-комунікативні підсистеми моделі соціальної взаємодії студентів

Пілотажне дослідження за участю студентів 1 – 3 курсів дало можливість з'ясувати специфіку ціннісних, комунікативних і культуральних особливостей соціальної взаємодії в навчально-професійній діяльності закладу вищої освіти та схарактеризувати міру психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії за відповідними змістовними ознаками (оцінки «завжди», «майже завжди», «середньою мірою» та «інколи»).

Найбільш значущими термінальними цінностями досліджуваних студентів виявилися реалізація творчого потенціалу та прагнення до творчої самореалізації. Цілеспрямованого доформування та розвитку в спеціальному тренінговому навчанні потребують такі аспекти, як самовдосконалення, творче зростання та осмислення бажаного соціального статусу. Найбільш значущими та корисними в досягненні термінальних цінностей соціальної взаємодії, на

думку респондентів, є такі інструментальні цінності, як власна думка та незалежність.

Найзагальнішими ознаками в соціумному просторі виявилися такі параметри, як комфортність, результативність і процесуальність, а в соціономічному просторі – характеристики позитивного, негативного та нейтрального досвіду.

Найбільш вираженими параметрами були: а) у просторовому аспекті – можливість сміливого відстоювання власної думки; б) у соціономічному – очікування від соціумного оточення більше позитивного, ніж негативного; в) у комунікативному – ставлення до іншої особи як до засобу досягнення мети; г) у культуральному – позитивне ставлення до узгодженості спільної роботи з іншими, значущість керівної ролі власної вигоди.

Досліджувані студенти виявилися психологічно готовими до: а) реалізації творчого потенціалу, до самореалізації; б) незалежного висловлювання власної думки; в) позитивного ставлення до оточення; г) ставлення до іншого як до засобу досягнення мети; д) узгодженості спільної роботи з іншими з орієнтацією на власну вигоду.

Наявні ціннісно-комунікативні та культуральні ознаки соціальної взаємодії студентів вказують на: а) тенденцію до узагальнення інтерактивних стосунків із соціумним оточенням і їх відтворення у власному співтоваристві; б) усвідомлення ними частини ситуацій соціальної взаємодії в їхньому оточенні; в) звичність тих чи інших аспектів соціальної взаємодії, і, отже, сформованість у них відповідних установок.

З огляду на отримані дані, доходимо висновку, що об'єктивно задані цілі й умови соціальної взаємодії отримують особистісне та діяльнісне змістовлення, завдяки яким відбувається виокремлення тих чи інших параметрів, відповідно до стратегічної спрямованості кожної особистості. Це у свою чергу вказує на необхідність спеціального психолого-педагогічного професійно-орієнтованого тренінгового навчання з наголосом на керуванні процесами рефлексії, усвідомленні та формуванні інтерактивних навичок і відповідній алгоритмізації дій.

У п'ятому розділі «Суб'єктне моделювання психологічної готовності до соціальної взаємодії» визначено суб'єктні чинники психологічної готовності до соціальної взаємодії, схарактеризовано засади й методи емпіричного дослідження, наведено результати диференціально-психологічного аналізу, спрямованого на пошук особистісних властивостей суб'єктів соціальної взаємодії та рівня їх психологічної готовності до неї.

Суб'єктними чинниками психологічної готовності до соціальної взаємодії є співвіднесення образів минулого (компонентів досвіду) й теперішніх актуальних образів об'єктивної дійсності у складі «скоректованого» образу

«Я», який стосується як довгострокових (стратегічних), так і короткострокових (тактичних) цілей. У реальних ситуаціях ці образи функціонують як психологічні регулятори інтеракцій. Їх доцільність у співвідношенні об'єктивних вимог і суб'єктивних можливостей призводить до бажаного результату, сприяє побудові відповідної ментальної моделі, вербалізовані (усвідомлені) компоненти якої в сукупності складають основу інтерактивного досвіду особи і, отже, суб'єкту основу психологічної готовності до соціальної взаємодії того чи іншого рівня.

У констатувальному експерименті брали участь 1527 студентів Одеського національного політехнічного університету. Для нього розроблено діагностичний комплекс, спрямований на: 1) оцінювання психологічної готовності до соціальної взаємодії – шкали самооцінки й експертної оцінки психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії з обґрунтуванням їхніх психометричних характеристик; 2) вивчення особливостей «Я-суб'єкта» (ставлення до себе, впевненість у собі, самооцінка, мотивація досягнення, локус контролю); 3) дослідження особливостей «Ми-суб'єкта» (товариськість, афіліативність, досвід спілкування, толерантність); 4) діагностика характеристик «Соціумного суб'єкта» (адаптивність, асертивність і подолання психологічних бар'єрів, соціальний інтелект та емоційна зрілість).

Психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії в дослідженні розглядалась як функція: а) позитивного ставлення до себе, впевненості в собі, мотивації досягнення, самоконтролю; б) досвіду конструктивного спілкування, встановлення комунікативних контактів, співчуття та співпереживання, комунікативної толерантності; в) досвіду «входження» в соціумні обставини, самостійної регуляції власної поведінки й успішності соціальної адаптації.

З основної вибірки (1527 осіб) було обрано 336 осіб із максимальним значенням загального показника психологічної готовності до соціальної взаємодії та 399 особи з мінімальною виразністю цього показника. У подальшому виконувався диференціально-психологічний аналіз функціональних особливостей «Я-суб'єкта», «Ми-суб'єкта» та «Соціумного-суб'єкта» в групах досліджуваних із високими та низькими показниками самооцінки психологічної готовності до соціальної взаємодії.

Емпіричне з'ясування особистісних характеристик досліджуваних на рівні їхніх саморепрезентацій як «Я-суб'єкта» соціальної взаємодії дозволило констатувати, що психологічна готовність до соціальної взаємодії може бути представлена не лише як здатність адаптуватися до різних умов соціальної взаємодії і таким чином вирішувати поставлені завдання, але й через особистісні характеристики: емоційну стабільність, соціальну сміливість, товариськість, активність, впевненість у собі, високий самоконтроль, розвинені вольові якості, нефрустрованість, схильність до вільного самовиразу в

поведінці, мотивацію досягнення, позитивне самоствалення, самоповагу, аутосимпатію, самоінтерес, уявлення про себе як про сильну особистість, яка вільно будує своє життя, та переконання в здатності керувати життєвими подіями. Наявність значущих взаємозв'язків показників, які характеризують ці властивості, з показником психологічної готовності до соціальної взаємодії, а також визначені статистично достовірні відмінності в їхньому прояві в групах студентів із високим і низьким рівнем психологічної готовності до соціальної взаємодії дозволяє вважати їх чинниками, що обумовлюють розвиток психологічної готовності до соціальної взаємодії.

Вивчення досвіду спілкування, встановлення комунікативних контактів, афіліативності та комунікативної толерантності студентів, які характеризують особливості прояву «Ми-суб'єкта» соціальної взаємодії, дозволяє констатувати, що психологічна готовність до соціальної взаємодії може бути представлена в термінах товарищкості, потреби й ініціативності в зав'язуванні нових контактів і розвитку дружніх стосунків, легкості та швидкості вступу в соціальну взаємодію, схильності розширювати простір свого спілкування, коректності, уміння з повагою ставитися до оточення, підтримки інших у скрутних ситуаціях, прагнення відчувати симпатію та прихильність, підтримувати теплі емоційні стосунки, здатності прощати партнеру помилки, незручність, ненавмисно заподіяні неприємності, адекватно оцінювати поведінку інших, терпляче ставитися до людей, сприймати їх такими, якими вони є, пристосовуватися до інших учасників спілкування, проявляти гнучкість, іти на компроміс. Цей висновок базується на даних кореляційного аналізу та статистично достовірних відмінностях у прояві відповідних показників у групах студентів із високим і низьким рівнем психологічної готовності до соціальної взаємодії. Це дозволяє вважати товарищкості, афіліативності і комунікативну толерантність важливими чинниками, які обумовлюють її розвиток.

Опрацювання соціумних характеристик досліджуваних у термінах соціальної адаптивності, асертивності, подолання психологічних бар'єрів, соціального інтелекту й емоційної зрілості вказують на те, що психологічна готовність до соціальної взаємодії співвідноситься з точністю орієнтації в сигналах соціуму, готовністю змінюватися, загальною задоволеністю життям, асертивністю й успішним доланням бар'єрів спілкування, розвиненою емоційною зрілістю та високим соціальним інтелектом. Ці соціумні характеристики значимо корелюють із психологічною готовністю до соціальної взаємодії та яскравіше проявляються в студентів із високим її рівнем, а отже, можуть вважатися важливими чинниками в розвитку психологічної готовності до соціальної взаємодії.

Шляхом порівняння усереднених показників досліджуваних студентів із високим і низьким рівнями психологічної готовності до соціальної взаємодії визначено, що стійка тенденція до формування високого рівня психологічної взаємодії притаманна студентам, які вирізняються високою адаптивністю, здатністю контролювати власні емоції, наполегливістю в досягненні мети, схильністю проявляти ініціативу та брати відповідальність у стосунках, наявністю розвинених комунікативних навичок, толерантності, емоційної зрілості тощо. Низький рівень психологічної готовності до соціальної взаємодії проявляється в недостатньому розвитку комунікативної толерантності, товариськості, впевненості в собі, переконанні в безглузді змін, спрямованих на досягнення життєвих цілей.

У роботі виділено фактори, які сприяють або заважають формуванню психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії, а саме:

а) «адаптивність – асертивність», за яким адаптивність, задоволеність життям, готовність до досягнення мети, легкість спілкування, з одного боку, сприяють прагненню керувати своїм життям, відповідальності за свої вчинки, наполегливості в захисті своїх прав, обстоюванні власної думки, а з іншого – здійснюють протилежний вплив на підвищення психологічної готовності до соціальної взаємодії;

б) «товариськість – усталеність емоційного переживання», відповідно до якого широке коло спілкування, ініціативність у спілкуванні, виразність спілкування та самодостатність сприяють, а усталеність емоційного переживання та схильність до почуття провини – заважають, і, отже по-різному впливають на розвиток психологічної готовності до соціальної взаємодії;

в) «готовність до подолання невдач – консерватизм», згідно з яким готовність до подолання невдач, проникливість, готовність змінюватися, мотивація досягнення, емоційна стабільність сприяють, а консерватизм, соціальна боязкість, прагнення «підігнати» партнера під себе заважають, тож протилежним чином впливають на характер психологічної готовності до соціальної взаємодії.

Таким чином, встановлено, що психологічна готовність до соціальної взаємодії пов'язана з певними характеристиками суб'єкта взаємодії на рівні:

а) «Я-суб'єкта» з емоційною стабільністю, безпечністю, сміливістю, радикалізмом, самоконтролем, покірністю, довірливістю, самовпевненістю, нефрустрованістю, самооцінкою, самоповагою, упевненістю в собі, соціальною активністю, соціальною сміливістю, ініціативністю в соціальних контактах, мотивацією досягнення та локусом контролю; б) «Ми-суб'єкта» з комунікативною толерантністю, товариськістю й афіліативністю; в) «Соціумного суб'єкта» з соціальною адаптивністю, емоційною зрілістю, соціальним інтелектом, здатністю успішно долати психологічні бар'єри,

прагненням уникати дій, які заважають досягненню мети, керувати своїм життям, наполегливо захищати свої права та відстоювати власну думку.

Шляхом порівняння усереднених профілів досліджуваних із високим і низьким рівнями психологічної готовності до соціальної взаємодії визначено та статистично підтверджено (t-критерій Стьюдента), що стійка тенденція до формування високого рівня психологічної взаємодії притаманна досліджуваним, які відрізняються високою адаптивністю, здатністю контролювати власні емоції, наполегливістю в досягненні мети, схильністю проявляти ініціативу та приймати відповідальність у стосунках, наявністю розвинених комунікативних навичок, толерантності, емоційної зрілості.

На основі даних кореляційного аналізу особистісний профіль досліджуваних із високим рівнем психологічної готовності до соціальної взаємодії на рівні «Я-суб'єкта» може бути описаний через такі характеристики, як емоційна стабільність, експресивність, високий самоконтроль, самоцінність, самоповага, аутосимпатія, власна гідність, самоінтерес, впевненість у собі, ініціативність у соціальних контактах, висока мотивація досягнення, нефрустрованість, товариськість, розвинені волюві якості, соціальна активність, соціальна сміливість, уявлення про себе як про сильну волюву особистість, яка вільно побудує своє життя, та переконання в здатності керувати життєвими подіями. На рівні «Ми-суб'єкта» вони характеризуються як товариські, котрі мають ініціативність і потребу в зав'язуванні нових контактів і розвитку дружніх стосунків, легко та швидко вступають у соціальну взаємодію, схильні розширювати простір свого спілкування, коректні, з повагою ставляться до оточення, прагнуть відчувати симпатію та прихильність, підтримувати теплі емоційні стосунки, здатні прощати помилки, ненавмисно заподіяні неприємності, адекватніше оцінюють поведінку інших, толерантніше ставляться до людей, сприймають їх такими, якими вони є, проявляють гнучкість, погоджуються на компроміс, готові підтримувати в складній ситуації. На рівні «Соціумного суб'єкта» їх характеризують уміння розуміти та правильно оцінювати очікування соціального оточення, прогнозувати зміни станів і поведінки людей, передбачати результат свого впливу на них, відкритість для нового досвіду, прагнення до змін і здатність змінюватися, відчуття стабільності та загальної задоволеності життям, проникливість (асертивність), відповідальність, готовність до ризику, готовність самостійно здійснювати вибір і приймати зважені рішення, спрямовані на активну взаємодію з навколишнім світом, здатність швидко й ефективно долати психологічні бар'єри спілкування, розвинена емоційна зрілість і високий соціальний інтелект.

Застосування факторного аналізу дозволило виділити континууми факторів, які сприяють або заважають формуванню психологічної готовності

студентів до соціальної взаємодії: а) фактор «адаптивність – асертивність»; сприяють – адаптивність, задоволеність життям, готовність до досягнення мети, легкість спілкування; заважають – прагнення керувати своїм життям, відповідальність за свої вчинки, наполегливість у захисті своїх прав, відстоювання власної думки; б) фактор «товариськість – усталеність емоційного переживання»; сприяють широті кола спілкування, потребі й ініціативності в спілкуванні, виразності спілкування, самодостатності; заважають – усталеність емоційного переживання та схильність до почуття провини; в) фактор «готовність до подолання невдач – консерватизм»; сприяють – готовність до подолання невдач, проникливість, готовність змінюватися, мотивація досягнення, емоційна стабільність; заважають – консерватизм, соціальна боязкість, прагнення «підігнати» партнера під себе.

У шостому розділі «Формування у студентів психологічної готовності до соціальної взаємодії» обґрунтовано теоретико-емпіричні засади та принципи побудови програми тренінгового навчання з метою підвищення психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії; описано проведення формувального експерименту.

Принципами побудови й організації формувального експерименту виступають принципи: а) доступності, науковості та наочності; б) спрямованості психокорекції на специфіку групової роботи в межах тренінгового навчання; в) технології корекційно-формувальної спрямованості; г) змістовності системи (ознайомлювально-просвітницький, діагностичний, корекційно-формувальний (розвивальний) і підсумковий блоки).

Зміст програми формувався на основі методології та технології реалізації тренінгу, принципів роботи тренінгової групи, графічного доповнення зони найближчого розвитку тощо (І. В. Вачков, Р. Галімор, А. Г. Грецов, І. В. Дубровіна, Г. І. Колеснікова, В. О. Климчук, С. І. Макшанов, О. В. Неміринський, Ю. В. Пахомов, Р. Г. Тарп, К. Фопель, Н. Ю. Хряцова, М. В. Цзен, О. В. Євтихов та ін.).

Програма формування психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії складалася на основі принципів спадкоємності тренінгових дій і завдань, поетапності розвитку групи, прийняття та системності. Вона передбачала вступну, основну та завершальну стадії. Основна частина представлена чотирма самостійними блоками: 1) «Емоційно-комунікативні навички та здібності»; 2) «Успішна самостійними комунікація»; 3) «Подолання конфліктів»; 4) «Соціальна перцепція» (табл. 1).

Структура корекційно-розвивальної програми підвищення психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії

Стадії та блоки	Спрямування корекційно-розвивальної програми
Вступна стадія	Діагностика, знайомство, правила роботи в групі, очікування, створення атмосфери довіри та мотивації активної участі
Блоки основної стадії	
1. Емоційно-комунікативні навички та здібності	Ознайомлення з особливостями соціально-психологічної адаптації, прийомами емоційної саморегуляції. Формулювання перспектив власного майбутнього. Розвиток навичок ефективної взаємодії учасників.
2. Успішна комунікація	Розширення навичок ефективної взаємодії учасників через усвідомлення особливостей входження та виходу з комунікативного контакту. Активізація лідерського потенціалу, самокерування та керування іншими людьми. Знайомство з техніками самомотивації, постановки та досягнення мети. Розвиток асертивності, емпатії, здатності розуміти власний емоційний світ.
3. Подолання конфліктів	Розвиток толерантності, децентрації. Активація мотиву афіліації, розвиток стратегій встановлення або завершення конкретних міжособистісних стосунків. Розширення уявлень про лідерство, психологічні бар'єри спілкування та прийоми їх подолання. Навчання адекватним засобам ефективного вирішення конфліктів (усвідомлення змісту конфліктної ситуації, оптимізація власної поведінки).
4. Соціальна перцепція	Розширення діапазону вербальних і невербальних засобів комунікації. Корекція самосприйняття учасників. Активізація рефлексивних процесів. Набуття навичок ефективного зворотного зв'язку.
Завершальна стадія	Завершення тренінгового процесу, формування мотивації щодо подальшого використання набутих навичок.

У роботі описано мету, завдання та зміст кожної стадії та блоку. Для визначення ефективності впровадження розробленої програми реалізовано експериментальне дослідження за планом для двох еквівалентних груп із попереднім і підсумковим тестуванням. Ця програма розрахована на 36 тренінгових занять, була впроваджена в Одеському національному політехнічному університеті. Учасниками експериментальної групи стали 80 студентів, які виявили бажання взяти участь в апробації цієї програми.

Результати порівняння даних до та після експерименту в експериментальній групі свідчать про зміну значення показників готовності до соціальної взаємодії: цей показник статистично достовірно зріс за самооцінкою ($t=6,5$; $p<0,05$), експертною оцінкою ($t=5,69$; $p<0,05$) та середнім значенням

двох вищенаведених показників ($t=8,05$; $p<0,05$). Виявлено також достовірні відмінності в характеристиках досліджуваних студентів на всіх рівнях Я-суб'єкта, Ми-суб'єкта та соціумного суб'єкта (табл. 2).

Таблиця 2

Зміни у вираженості показників психологічної готовності до соціальної взаємодії респондентів експериментальної групи протягом експерименту

Показники	Етап експерименту		До експерименту		Після експерименту		t
	Статистичні показники		х	σ	х	σ	
Афективний компонент асертивності	29,73	7,36	33,93	5,65	4,04**		
Когнітивно-смісловий компонент асертивності	29,06	6,86	34,24	4,05	5,74**		
Поведінковий компонент асертивності	29,64	7,32	32,03	4,72	2,45*		
Контрольно-регулятивний компонент асертивності	31,44	6,74	34,30	4,65	3,12**		
Загальний показник асертивності	29,97	3,95	33,62	2,94	6,61**		
Неприйняття, нерозуміння іншої людини	5,64	3,34	4,15	2,59	3,15**		
Використання себе як еталону при оцінці інших людей	5,36	3,41	4,36	2,64	2,07*		
Категоричність, консерватизм в оцінках інших людей	6,18	3,79	4,70	2,55	2,88**		
Неприховування ставлення до партнера спілкування	6,36	3,35	4,55	2,94	3,63**		
Прагнення перевиховати партнерів	4,79	3,69	5,75	3,07	1,79		
Прагнення «підігнати» партнера під себе	5,96	3,26	4,83	2,68	2,41*		
Невміння прощати іншим помилки	6,65	3,26	5,6	2,63	1,89		
Нетерпимість до дискомфорту, створеного іншими	4,79	3,06	5,48	3,08	1,84		
Невміння пристосовуватися до інших	6,45	3,60	5,09	2,67	2,72**		
Загальна комунікативна толерантність	52,18	16,17	45,06	8,23	3,48**		
Потреба у спілкуванні	25,06	6,00	27,11	5,96	2,17*		
Ініціативність	25,94	7,13	28,10	4,84	2,24*		
Широта спілкування	24,61	6,66	26,73	4,53	2,34*		
Легкість у спілкуванні	24,85	6,55	27,05	4,54	2,47*		
Усталеність у спілкуванні	24,19	4,44	26,44	5,13	2,97**		
Виразність	26,09	4,73	28,44	5,53	2,89**		
Широта обсягу сигналів соціуму	22,74	5,08	24,08	5,80	1,55		
Легкість розпізнавання сигналів соціуму	23,71	6,36	27,83	5,02	4,53**		
Точність орієнтації в сигналах соціуму	23,33	6,32	26,89	5,38	3,84**		
Усталеність емоційного переживання	18,53	5,69	22,08	5,32	4,07**		
Готовність змінюватися	21,10	4,45	22,59	3,64	2,31*		
Готовність до подолання невдач	3,50	4,28	25,80	0,04	3,49**		
Готовність до досягнення мети	2,84	5,66	25,31	4,08	3,17**		
Показник загальної задоволеності	8,06	6,25	31,31	6,28	3,28**		
Загальний показник адаптивності	55,74	3,98	174,56	19,30	5,46**		
Емоційна експресивність	7,45	1,93	8,20	1,85	2,51*		
Емоційна саморегуляція	7,23	1,67	8,09	1,62	3,31**		
Емпатія	7,41	1,57	8,51	1,66	4,30**		
Емоційна зрілість	2,09	3,48	4,80	0,49	4,92**		

Примітки: 1. X – середнє арифметичне значення показника, σ – стандартне відхилення, t – значення t-критерію Стьюдента; 2. * – зміни статистично достовірні на рівні $p<0,05$; ** – зміни статистично достовірні на рівні $p<0,01$.

Суттєве зростання виявлено при порівнянні середніх арифметичних значень попередніх і підсумкових результатів за показниками асертивності: афективний компонент – на 4,20 балу ($t=4,04$; $p<0,01$), когнітивно-смісловий компонент – на 5,18 балу ($t=5,74$; $p<0,01$), поведінковий компонент – на 2,39 балу ($t=2,45$; $p<0,05$), контроль-регулятивний компонент – на 2,86 балу ($t=3,12$; $p<0,01$) та за загальним показником асертивності – на 3,65 балу ($t=6,61$; $p<0,01$).

За період тренінгових занять констатоване зростання психологічної готовності до соціальної взаємодії, що встановлене за самооцінками досліджуваних, експертними оцінками та показниками асертивності, комунікативної толерантності, товариськості, соціальної адаптивності й емоційної зрілості. Тим самим доведено, що рефлексивне ставлення до змісту тренінгових занять та усвідомлення власних особливостей в інтерактивних і комунікативних контекстах сприяє позитивним особистісним змінам, які ведуть за собою формування в людини особливої системи властивостей у значенні внутрішніх психологічних чинників у складі психологічної готовності особистості до соціальної взаємодії.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено оригінальне концептуальне вирішення проблеми психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії, що відкриває новий напрям дослідження педагогічної психології, з визначенням основної категорії як складного суб'єктного утворення, засадничою ознакою якого є розвинена здатність особистості входити до діяльної спільноти та підпорядковувати себе її функціонуванню.

1. З'ясовано, що в традиційних і новітніх підходах, розуміння готовності розглядається як складна динамічна структура особистості, з різною тривалістю, інтенсивністю та якістю, як певна ознака, форма зв'язку професійної спрямованості з іншими важливими особистісними рисами. Багатогранність структури, механізмів та чинників психологічної готовності ефективно виявляється при використанні міжособистісно-діяльнісного, функціонального, інтегративного, компетентнісного та системно-суб'єктного підходів.

Теоретично обґрунтовано, що психологічна готовність до соціальної взаємодії є суб'єктною системою, котра забезпечує особі результативне функціонування в різних ситуаціях життєдіяльності завдяки використанню власного когнітивно-практичного досвіду, в якому присутня оцінка оточення з огляду на його особистісну значущість. Психологічна готовність до соціальної взаємодії є наслідком: а) самоорганізації та саморозвитку відповідно до

імперативу самозбереження та самоствердження; б) відображення, усвідомлення та суб'єктивного (суб'єктного) моделювання соціальної взаємодії, в якому особистість діє згідно з власним осмислюванням своїх зв'язків із реальним соціумним оточенням. Вона спирається на узагальнені та відрефлексовані образи соціумних ситуацій. Її провідними ознаками виступають: а) зміст соціальної взаємодії (принцип змістовності); б) стосунки в інтерактивних взаєминах (принцип процесуальності); в) термінальні цінності особистісно стратегічного й інструментальні цінності особистісно тактичного характеру (принцип особистісного опосередкування); г) отримання проміжних і кінцевих суб'єктно значущих результатів (принцип sukcesивності); д) міра зближення суб'єкта і об'єкта (принцип кореспондентності).

2. Доведено суб'єктну природу психологічної готовності до соціальної взаємодії, яка розглядається нами як цілісне утворення, котре, по-перше, проявляється переживанням себе в ролі потенційного чи актуального діяча в складі певної соціальної спільноти, здатного узгоджувати свої дії з функціонуванням колективного суб'єкта; по-друге, вказує на переживання особистістю міри сформованості в неї суб'єктних прагматично-комунікативних властивостей для вступу в результативний контакт із людьми; по-третє, виступає передумовою в єдності зі здатністю до соціальної взаємодії в інтерактивних ситуаціях соціумного буття.

3. Аргументовано, що психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії визначається в категоріях активності суб'єкта (викладач, студент), у функціях відображення та регуляції (категорія свідомості), активності в соціумному середовищі (категорія особистості) та в предметно-знаковому середовищі (категорія діяльності), котрі вказують на психологічні умови, за яких відбувається інтерактивне поєднання суб'єктності діячів – викладача та студента.

Суб'єктна модель психологічної готовності до соціальної взаємодії містить блоки: а) «Я-суб'єкт» (ставлення до себе, упевненість у собі, самооцінка, мотивація досягнення, локус контролю); б) «Ми-суб'єкт» (товариськість, афіліативність, емпатійність, толерантність); в) «Соціумний суб'єкт» (адаптивність, асертивність і подолання психологічних бар'єрів, соціальний інтелект, соціумні цінності).

4. Показано, що психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії формується та розвивається в безпосередніх інтерактивних стосунках в умовах навчально-професійної університетської підготовки: виконання відповідних ролей у співпраці, спільній діяльності, міжособистісному, діловому спілкуванні викладачів і студентів (знаходження спільних рішень, способи їх виконання, взаємні репрезентації діячів). У результаті таких інтеракцій, під впливом навчально-професійної підготовки, у студентів формується модель

соціальної взаємодії. Процес моделювання супроводжується формуванням у них відповідних механізмів, необхідних для відповідності функціональним вимогам соціальної взаємодії. Саме моделювання майбутнього з необхідною трансформацією минулого та впорядкування сьогодення стає психологічним простором, у якому не лише відбувається вирішення життєвих задач особистістю, але й утворюється суб'єктний досвід, який слугує переживанню власної психологічної готовності до відповідного виду активності.

5. Доведено, що психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії постає внаслідок таких процесів: а) підготовки в закладі вищої освіти з ознаками ділового спілкування, соціального партнерства, виховання та проектування; б) впливу соціального мікросередовища закладу вищої освіти, студентської групи, міжособистісних стосунків у ній на особистість; в) адаптації, саморегуляції, самооцінки, самовизначення, рефлексії; г) особистісного розвитку та професійного зростання; д) типової поведінки студента як особистості відповідно до його життєвої стратегії і тактики.

6. З'ясовано, що психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії є результатом самостворення особистості відповідно до стратегічної спрямованості її буття в континуумі потенційно-бажаного майбутнього й актуально-дійового сьогодення. Складові стратегічної спрямованості визначаються самосприйняттям у контексті ціннісних орієнтацій, відповідних особистісних установок, пов'язаних із самовідображенням, самооцінкою, рівнем домагань. Психологічні складові тактичного в соціальній взаємодії відтворюють міру опанування та використання особистістю культуральних аспектів активності в соціумному середовищі. Загалом психологічна готовність до соціальної взаємодії студентів відтворює їхній функціональний досвід щодо стратегічної спрямованості й вибору відповідних стратегічних і тактичних патернів.

7. Виявлено, що психологічні механізми психологічної готовності до соціальної взаємодії відтворюються в категоріях ролі (репертуарні, поведінкові схеми), особистості (ствердження власної значущості за допомогою діяльнісних і поведінкових патернів), свідомості (моделювання власної особистості з використанням змодельованої ролі). Механізмами психологічної готовності до соціальної взаємодії на рівні статусно-рольових стосунків виступають ідентифікація, наслідування, розвиток особистісних смислів, установок, цінностей; на рівні особистісних взаємовідносин – розвиток Я-концепції, особистісних установок; на рівні усвідомлення власного буття – рефлексія особистісного та «рольового» буття.

8. Побудовано емпіричну модель дослідження ціннісно-комунікативних і культуральних аспектів соціальної взаємодії, що передбачає оцінку таких її

провідних ознак, як: ціннісна (термінально-інструментальна), просторова (соціумна), соціономічна (настановна в системі «людина-людина»), комунікативна (стилі та бар'єри спілкування) та культуральна (моральність, вихованість, освіченість). Отримані емпіричні дані щодо специфіки соціальної взаємодії студентів засвідчили: по-перше, узагальнення інтерактивних стосунків студентів із соціумним оточенням, а також їх відтворення у власному співтоваристві; по-друге, достатнє усвідомлення ними ситуацій соціальної взаємодії в їхньому оточенні; по-третє, адаптованість окремих аспектів взаємодії та сформованість установок до неї.

Отримані в емпіричному дослідженні дані вказують, що провідні термінальні цінності в ціннісно-комунікативній моделі соціальної взаємодії студентів у сучасному навчально-професійному середовищі – це реалізація творчого потенціалу та прагнення до самореалізації. Найбільш значущими термінальними цінностями виступає незалежне висловлювання власної думки. У просторовому аспекті найвагомішою є можливість сміливого відстоювання власної думки; у соціономічному – очікування від соціумного оточення більше позитивного, ніж негативного; у комунікативному – ставлення до іншої особи як до засобу досягнення мети; у культуральному – позитивне ставлення до узгодженості спільної роботи з іншими, значущість керівної ролі власної вигоди. Досліджувані студенти виявилися психологічно готовими до: а) реалізації творчого потенціалу, самореалізації; б) незалежного висловлювання власної думки; позитивного ставлення до оточення; в) ставлення до іншої особи як до засобу досягнення мети; г) узгодженості спільної роботи з іншими з орієнтацією на власну вигоду.

9. Показано, що суб'єктні чинники психологічної готовності до соціальної взаємодії можуть розглядатися як такі риси особистості, які: на рівні «Я-суб'єкта» взаємодії визначають ставлення до себе, упевненість у собі, мотивацію досягнення та контроль своєї життєдіяльності; на рівні «Ми-суб'єкта» взаємодії передбачають досвід спілкування, встановлення комунікативних контактів, асертивність і комунікативну толерантність; на рівні «Соціумного суб'єкта» вказують на досвід «входження» в соціумні обставини, здатність до регуляції власної поведінки й успішність соціальної адаптації.

10. Установлено зв'язок психологічної готовності до соціальної взаємодії з: а) для «Я-суб'єкта» – емоційною стабільністю, безпечністю, сміливістю, радикалізмом, самоконтролем, покірністю, довірливістю, самовпевненістю, нефрустрованістю, самооцінкою, самоповагою, упевненістю в собі, соціальною активністю, соціальною сміливістю, ініціативністю в соціальних контактах, мотивацією досягнення та локусом контролю; б) для «Ми-суб'єкта» – комунікативною толерантністю, товариськістю (ініціативністю, широтою, легкістю, стійкістю та виразністю спілкування) та афіліативністю; в) для

«Соціумного суб'єкта» – соціальною адаптивністю, емоційною зрілістю, соціальним інтелектом, здатністю успішно долати психологічні бар'єри, прагненням уникати дій, які заважають досягненню мети, керувати своїм життям, наполегливо захищати свої права та відстоювати власну думку.

11. Виявлено та описано фактори, які сприяють – заважають формуванню психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії, а саме:

а) «адаптивність – асертивність»: задоволеність життям, готовність до досягнення мети, легкість спілкування, з одного боку, сприяють прагненню керувати своїм життям, відповідальності за свої вчинки, наполегливості в захисті своїх прав, обстоюванні власної думки, а з іншого – здійснюють протилежний вплив на підвищення психологічної готовності до соціальної взаємодії; «товариськість – усталеність емоційного переживання»: сприяють – розширення кола спілкування, потреба та ініціативність у спілкуванні, виразність спілкування, самодостатність, заважають – усталеність емоційного переживання та схильність до почуття провини; «готовність до подолання невдач – консерватизм»: сприяють – готовність до подолання невдач, проникливість, готовність змінюватися, мотивація досягнення, емоційна стабільність, заважають – консервативність, соціальна боязкість, прагнення «підігнати» партнера під себе.

Визначено стійку тенденцію до формування високого рівня психологічної готовності до соціальної взаємодії у студентів із високою адаптивністю, здатністю контролювати власні емоції, наполегливістю в досягненні мети, схильністю проявляти ініціативу та брати відповідальність за свої вчинки, із розвинутими комунікативними навичками, толерантністю, прагненням уникнути невдач, емоційною зрілістю тощо. Низький рівень психологічної готовності до соціальної взаємодії проявляється в недостатньому розвитку комунікативної толерантності, товариськості, впевненості в собі, переконанні в безглуздості змін, спрямованих на досягнення життєвих цілей.

12. Формувальний експеримент передбачав розробку та перевірку ефективності цілеспрямованої системи підвищення психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії в умовах навчально-професійної університетської підготовки. Ця система базувалася на комплексній трансформації та взаємопереході характеристик «Я-суб'єкта», «Ми-суб'єкта» та «Соціумного суб'єкта». Завдяки апробації запропонованої системи, зафіксовано достовірне зростання позитивних змістових і формально-динамічних показників психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії (асертивності, комунікативної толерантності, товариськості, соціальної адаптивності й емоційної зрілості), яке доводить ефективність розвивальної програми. Підтверджено, що психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії обумовлюється як внутрішніми (індивідуально-особистісними

властивостями, мотивацією, смисложиттєвими цінностями), так і зовнішніми (соціумним середовищем і спеціальним навчанням у формі соціально-психологічного тренінгу) чинниками.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальші наукові розвідки можливі в напрямку вивчення професійно орієнтованої специфіки та вікової динаміки окремих складових моделі психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії, а також аналогічних конструктів у професорсько-викладацького складу.

Основні положення дисертації відображено у публікаціях:

Монографії:

1. Булгакова О. Ю. Соціальна взаємодія: досвід концептуального моделювання»: монографія. Одеса: видавець Букаєв В. В., 2014. 246 с.

2. Булгакова О. Ю. Основи психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії: монографія. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2017. 386 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

3. Булгакова О. Ю. Система «Суб'єкт-Суб'єкт» як одиниця психологічного аналізу соціальної взаємодії. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2013. Т. 11. Вип. 7. Ч. 1. С.127-133.

4. Булгакова О. Ю. Термінальні аспекти у ціннісній моделі соціальної взаємодії. *Наука і освіта*. 2014. №11 / СХХVІІІ. С. 61-65.

5. Булгакова О. Ю. Психологічна основа соціальної взаємодії. *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського*. 2014. № 1-2. С. 17-25.

6. Булгакова О. Ю. Теоретична модель соціальної взаємодії. *Науковий вісник ПНПУ ім. К.Д. Ушинського*. 2014. № 5-6. С. 199-207.

7. Булгакова О. Ю. Соціальна взаємодія як детермінанта розвитку особистості. *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського*. 2014. № 11-12. С. 9-16.

8. Булгакова О. Ю. Стратегічні патерни соціумної поведінки як комунікативно-інтерактивний принцип особистості взаємодії. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди»*. Київ: Гнозис, 2014. Вип. 8. С. 134-140.

9. Булгакова О. Ю. Теоретико-емпіричні передумови підготовки студентів до соціальної взаємодії. *Вісник Одеського національного університету*. 2016. Т. 21. Вип. 1 (39). С. 24-33.

10. Булгакова О. Ю. Теоретико-методологічні основи у визначенні змісту поняття «Психологічна готовність». *Наука і освіта*. 2016. № 5 / СХХХХV. С. 60-65.

11. Булгакова О. Ю. Психологічні вимоги до лабораторного моделювання взаємодії. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Т. 2. Вип. 2. С. 16-20.

12. Булгакова О. Ю. Психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії в контексті властивостей особистості, що детермінують її. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Сер. Психологія. електрон. вид. 2016. Вип. 4. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2016_4_4

13. Булгакова О. Ю. Особливості взаємозв'язку показників, що характеризують психологічну готовність студентів до соціальної взаємодії. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер. Психологічні науки. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2016. № 2 (4). С. 48-63.

14. Булгакова О. Ю. Психологічна готовність до соціальної взаємодії у світлі окремих психодіагностичних показників. *Actual Problems of Psychology: Scientific Papers of the G. S. Kostyuk Institute of Psychology NAPS Ukraine / by scientificed. S. D. Maksymenko. Zhitomir: ZhDU of I. Franko, 2016. Vol. VII. Issue 42. С. 26-38.*

15. Булгакова О. Ю. Психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії в контексті емоційно-мотиваційної та ціннісної сфери особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Сер. Психологічні науки. Т. 1. Вип. 5. Херсон, 2016. С. 34-38.

16. Булгакова О. Ю. Взаємовідносини у вищій школі як детермінанта психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Сер. Психологія: електрон. вид. 2017. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2017_4_4

17. Булгакова О. Ю. Психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії як наслідок стратегічного і тактичного у соціальній взаємодії. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. Психологія. Педагогіка: Зб. наук. пр. до 100-річчя від дня народження В. О. Сухомлинського. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2018. № 29. С. 53-59.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, з якого підготовлено дисертацію, або у виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз:

18. Булгакова О. Ю. Особистісно-типове та діяльнісно-ситуативне як протилежності у складі соціальної взаємодії. *Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology*. Vol. 5. Budapest, 2013. P. 169-173.

19. Булгакова О. Ю. Проблема підходу в дослідженні соціальної взаємодії. *Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology*. Vol. 4/1 (7). Budapest, 2013. P. 227-231.

20. Булгакова О. Ю. Психологическая модель социального взаимодействия в системе обучения профессии в высшем учебном заведении. *Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology*. Vol. II (14). Budapest, 2014. P. 87-90.

21. Булгакова О. Ю. Психологические составляющие в структуре социального взаимодействия. *Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology*. Vol. II (9). Budapest, 2014. P. 134-139.

22. Булгакова О. Ю. Психологічний аспект соціальної взаємодії. *Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology*. Vol. III (27). Budapest, 2015. P. 78-82.

23. Булгакова О. Ю. Взаимоотношения в высшей школе как социальное взаимодействие. *Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology*. IV (38). Budapest, 2016. P. 72-75.

24. Bulhakova O. Students' Psychological Readiness For Social Interaction: System and Subjective Approach. *Наука і освіта*. 2018. № 1. С. 117-123.

Публікації в інших наукових виданнях:

25. Булгакова О. Ю. Інтернальність як компонент особистісної зрілості. Актуальні дослідження в соціальній сфері: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Одеса, 15 січн. 2013 р.). Одеса: видавець Букаєв В. В., 2013. С. 65-69.

26. Булгакова О. Ю. Проблема структури соціальної взаємодії у психологічному аспекті. Вища освіта України у контексті інтеграції до Європейського освітнього простору: матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф., (м. Київ, 28-30 лист. 2013 р.). Київ, 2013. Т. VIII (50). Дод. 1 до Вип. 31. С. 60-71.

27. Булгакова О. Ю. Соціальна взаємодія у психологічному аспекті. Актуальні дослідження в соціальній сфері: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2014 р.). Одеса: видавець Букаєв В. В., 2014. С. 18-20.

28. Булгакова О. Ю. Інструментальні аспекти соціальної взаємодії. Вища освіта України у контексті інтеграції до Європейського освітнього простору: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 20-22 лист. 2014 р.). Київ: Гнозис, 2014. Т. V (56). Дод. 1 до Вип. 5. С. 102-112.

29. Булгакова О. Ю. Соціальна взаємодія у системі навчання студентів у вищому навчальному закладі. Актуальні дослідження в соціальній сфері: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Одеса, 25 травня 2015 р.). Одеса: видавець Букаєв В. В. С. 18-20.

30. Булгакова О. Ю. Методологічні та теоретичні основи професіографічного моделювання соціальної взаємодії. *Actual questions and*

problems of development of social sciences: international scientific-practical conference, (June 28-30, 2016). Kielce: Holy Cross University, 2016. С. 111-113.

АНОТАЦІЇ

Булгакова О. Ю. Психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2019.

У дисертації психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії розглядається як суб'єктне утворення, головною ознакою якого є реалізація особистості як діяча, що ґрунтується на опануванні вимог соціумного буття, залежить від міри всебічності й адекватності його пізнання, містить психологічні передумови для виникнення потреби в поєднанні та здатності до неї в різних інтерактивних ситуаціях. У процесуальному плані психологічна готовність характеризується переходом діяча як монособ'єкта (Я-суб'єкт) до діадно-суб'єктних (Ми-суб'єкт) і полісуб'єктних стосунків (соціумний суб'єкт) із властивим для них певним протиставленням статусно-рольового та особистісно-діяльнісного. Вона відображає провідні ознаки особистості студента, в яких відтворюються особливості його статусно-рольових, міжособистісних взаємин, а також здобутий соціальний досвід навчально-професійної діяльності у вищому навчальному закладі. Психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії детермінується такими особистісними рисами, як адаптивність, асертивність, товарицькість, комунікативність, загальна задоволеність, мотивація досягнення мети, готовність змінюватися та долати невдачі, емоційна зрілість, соціальний інтелект. У цілому, вона є наслідком опанування патернів соціальних ролей та комунікативної поведінки у специфічних умовах навчально-професійної діяльності шляхом адаптації особистості студента до соціумних вимог ролей та виникає і розвивається завдяки процесам усвідомлення та рефлексії прагматичних обставин соціумного буття.

Ключові слова: психологічна готовність, модель психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії, соціальна взаємодія, особистість, навчально-професійна діяльність студентів.

Булгакова Е. Ю. Психологическая готовность студентов к социальному взаимодействию. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. –

Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2019.

В диссертации психологическая готовность студентов к социальному взаимодействию рассматривается как субъектное образование, главным признаком которого является реализация личности как деятеля, основывающегося на освоении требований социумного бытия. В определении сущности понятия «психологическая готовность к социальному взаимодействию» главным выступает суждение о психологической готовности как результате научения, в котором подчеркивается важность целенаправленной подготовки студентов учреждения высшего образования к социальному взаимодействию с акцентом на значимости тех качеств в психологическом складе личности, которые обеспечивают беспроблемный и конструктивный «вход» в любое интерактивное сообщество. Психологическая готовность к социальному взаимодействию охарактеризована как содержащая предпосылки к возникновению потребности в объединении и способности к нему во всех интерактивных ситуациях социумного бытия. Такими предпосылками выступают явления, располагающихся вокруг конструкторов «Я-субъект» (отношение к себе, уверенность в себе, самооценка, мотивация достижения, локус контроля), «Мы-субъект» (общительность, аффилиативность эмпатийность, толерантность), «Социумный субъект» (адаптивность, асертивность и преодоление психологических барьеров, социальный интеллект). В процессуальном плане психологическая готовность характеризуется переходом деятеля как моносубъекта «Я-субъект» к действующим субъектным «Мы-субъект» и полисубъектным отношениям «Социумный субъект» с присутствием для них определенным противопоставлением статусно-ролевых и личностно-деятельностных аспектов. Она отражает ведущие признаки личности студента, в которых воспроизводятся особенности его статусно-ролевых, межличностных взаимоотношений, а также полученный социальный опыт в условиях учебно-профессиональной деятельности в высшем учебном заведении. Социальное взаимодействие в высшей школе реализуется в системе взаимосвязанных действий в сотрудничестве, совместной деятельности, межличностном, деловом общении преподавателей и студентов, студентов между собой. В ходе исследования было выявлено, что студенты были психологически готовы к реализации творческого потенциала, самореализации, независимому высказыванию собственного мнения, позитивному отношению к окружению, отношению к другим как к средству достижения цели, согласованности совместной работы с другими с ориентацией на собственную выгоду. Установлено, что психологическая готовность студентов к социальному взаимодействию детерминируется такими личностными качествами, как

адаптивность, асертивность, общительность, коммуникативность, общая удовлетворенность, мотивация достижения цели, готовность меняться и преодолевать неудачи, эмоциональная зрелость, социальный интеллект. В целом, она является следствием овладения паттернами социальных ролей и коммуникативного поведения в специфических условиях учебно-профессиональной деятельности путем адаптации к требованиям социумных ролей. Субъектными факторами психологической готовности к социальному взаимодействию оказались адаптивность – асертивность, общительность – устойчивость эмоционального переживания, готовность к преодолению неудач. За время тренингового обучения, направленного на развитие взаимосвязанных характеристик «Я-субъекта», «Мы-субъекта» и «Социумного субъекта», констатирован существенный рост психологической готовности к социальному взаимодействию, установленный по самооценкам испытуемых, экспертными оценками и показателями асертивности, коммуникативной толерантности, общительности, социальной адаптивности и эмоциональной зрелости. Формирующий эксперимент показал, что основой психологической готовности студентов к социальному взаимодействию является их собственная модель социального взаимодействия, созданная ими под влиянием учебно-профессиональной деятельности, смоделированной в тренинговом обучении. Эта модель содержит их собственные обобщения относительно нахождения совместных решений, способов их выполнения, взаимной репрезентации, определяющих установки и стратегичность взаимодействия. Она возникает и развивается благодаря процессам осознания и рефлексии прагматических обстоятельств социумного бытия.

Ключевые слова: психологическая готовность, модель психологической готовности студентов к социальному взаимодействию, социальное взаимодействие, личность, учебно-профессиональная деятельность студентов.

Bulgakova O. Psychological readiness of students for social interaction. – Manuscript.

The thesis for the psychology doctor's degree, speciality 19.00.07 – pedagogical and development psychology.– State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Odesa, 2019.

In the thesis, psychological readiness of students to social interaction is considered as subject formation, the main feature of which is the realization of personality as a person. It is based on the development of the requirements of social life, depends on the degree of comprehensiveness and adequacy of his knowledge, contains psychological prerequisites for the emergence of needs in combination and the ability to it in various interactive situations. In procedural terms, it is characterized by the transition of the figure as a mono-subject «I-subject» to the

existing subject «We-subject» and poly-subject relations «Social subject» with their inherent certain opposition status-role and personal-activity. It reflects the leading features of the student's personality. It reflects the leading features of the student's personality, which reproduce the features of his status-role, interpersonal relationships, as well as the social experience of educational and professional activities in higher education. Psychological readiness of students for social interaction is determined by such personal qualities as adaptability, assertiveness, sociability, communication, general satisfaction, motivation to achieve the goal, willingness to change and overcome failures, emotional maturity, social intelligence. In general, it is a consequence of mastering patterns of social roles and communicative behavior in specific conditions of educational and professional activity by adapting the student's personality to the social requirements of roles. It arises and develops due to the processes of awareness and reflection of pragmatic circumstances of Social life.

Keywords: psychological readiness, model of psychological readiness of students for social interaction, social interaction, personality, educational and professional activity of students.